

landsche mylen.

Kringblad

Jaargang 14, nr 3.
September 2004

1754-127 B - 4 - 8

Historische Kring Bemmelo

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 14 no 3.

DATA DRUK Gendt

ISSN 1384-9271

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
De bevrijding van Bemmelo.....	2
Uitreiking Kringprijs 2004.....	15
De melk ophalen in Bemmelo rond 1950.....	16
De excursie naar Fruitbedrijf 'De Woerd'	23
Fort Pannerden, rots in de Pruisische branding	24
Toneelvereniging Inter Nos	36
Ambulante handel	38
De 'Els-hof' in Ressen	49
Een krantenknipsel (40).....	56
Uut de ouwe deus - Betuwelijn	57
Wat doen we in onze verenigingsruimte?.....	58
Straatnamen in Bemmelo - Flierenhofstraat	60
't Is historisch (15) - De dove haas.....	61
De Meidenkist	62
Aanwinsten.....	65
Een beetje geschiedenis met ansichten	66
Internetwetenswaardigheden	68
Kalender 2005.....	68
Agenda	69
Boeken	70
Advertenties 1929	72
Colofon	

Dit is de veertigste uitgave van het Kringblad. Het voornemen bestaat het volgende nummer rond Kerstmis 2004 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum voor het inleveren van kopij willen wij graag 20 november 2004 aanhouden.

Woord van de voorzitter

De zomervakantie zit er op. En dat geldt ook al weer voor onze jaarlijkse excursie die ditmaal naar het Ressense Fruitbedrijf 'De Woerd' van de familie Van Olst leidde en waaraan zo'n vijftig leden deelnamen. Verderop in dit Kringblad vindt u hiervan een kort verslag.

Maar eerst wil ik het nog even over de vakantie hebben. Wat mij vooral trof na thuiskomst van vakantie was de enorme media-aandacht voor het zwerfvuil in Nederland en ook in Bemmelo; in de lokale kranten, op radio en tv. Ik moest direct terugdenken aan de verschillende steden waar wij in de afgelopen vakantieperiode zijn geweest: Washington DC, Annapolis, Dresden, Dittersbach en Praag. En in geen van die steden ben ik zwerfvuil tegengekomen. Ik heb mij daar tijdens de vakantie zelfs over verwonderd; het is me gewoon opgevallen. Een schone stad oogt zoveel mooier en vriendelijker. Zwerfvuil is een groot probleem en dat geldt zeker ook voor Bemmelo. Ik hoop dat we daar met z'n allen wat aan doen zodat we met elkaar van een mooie leefomgeving kunnen genieten.

Om dat genieten nog meer kracht bij te zetten, vooral als het gaat om het behoud en de ontwikkeling van ons cultureel erfgoed, is er door de gemeente in ieder geval een belangrijke stap gezet. In de afgelopen maanden is in opdracht van de gemeente door RAAP Archeologisch Adviesbureau gewerkt aan de archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart voor de gemeente Lingewaard. Met het gereedkomen van het rapport met kaartbijlagen kan de archeologie op een adequate manier vroegtijdig worden meegenomen bij ruimtelijke ontwikkelingen en nieuwe plannen. Naast het behoud van archeologische waarden ter plekke kunnen ook landschappelijke waarden die daarmee samenhangen worden behouden en/of versterkt. Een exemplaar van het rapport met kaarten zal dit najaar in onze bibliotheek worden opgenomen.

Tijdens de zomersluiting van ons onderkomen is door het bestuur niet alleen vakantie gehouden. Ook in deze periode is doorgewerkt aan verschillende zaken. Een groot aantal van u genoot al van de excursie en een nog veel grotere groep leden ziet uit naar de inmiddels bestelde kalenders, die momenteel worden gedrukt. En van de resultaten van het werk aan het septembernummer van het Kringblad kunt u nu allemaal gaan genieten.

Ik wens dan ook iedereen weer veel leesplezier!

Marc Kocken

De bevrijding van Bemmelen

Voorwoord

In september 2004 is het 60 jaar geleden dat de Duitse bezetter verdreven werd door de geallieerden. Ik woonde met mijn ouders en mijn twee zusters Ans en Jopie van Setten aan de Dorpsstraat 2 te Bemmelen, waar tegenwoordig

Makelaardij Guijt is gevestigd. Vader en Moeder hadden op deze plaats een winkel. Aan de ene kant kon je terecht voor kruidenierswaren, aan de andere kant voor textiel. Onder de winkel was een grote kelder. Deze had hetzelfde oppervlak als de winkel.

De winkel van Van Setten aan de Dorpsstraat 2 te Bemmelen na de wederopbouw. Tijdens de gevechten rond de bevrijding in september 1944 zaten hier 27 inwoners van Bemmelen in de kelder.

In het huis naast ons, op Dorpsstraat 4, woonde de familie Ebben. Aan de andere kant, naast onze tuin stonden twee, door een onverharde weg gescheiden, vierkant gemetselde kolommen van ruim twee meter hoog en ongeveer 75 cm breed. Op de ene stond 'HET' en op de ander 'HOOG'. Deze posten markeerden de oprit naar 'Het Hoog'. Evenwijdig met de oplopende onverharde weg lag een prachtige tuin met grote beukenbomen en een royale villa: Huize 'Het Hoog'. Hier woonde de familie Van den Born. Jacques van den Born was dierenarts. Achter de villa stond de woning van de beheerder van de boerderij: de familie Jansen. Daarachter, gescheiden door een binnenplaats bestraat met natuurstenen kinderkopjes, stonden twee grote boerenschuren.

In deze omgeving zaten we negen dagen in de frontlinie. Als twaalfjarige jongen maakte ik hier de bevrijding van Bemmelen mee. De gebeurtenissen van september 1944 hebben zo'n indruk op me gemaakt, dat het mij na 60 jaar nog steeds glashelder voor de geest staat.

Gezocht een vrachtwagenchauffeur

Nadat België en Zuid-Nederland bevrijd waren, trok het Duitse leger door de Betuwe terug. Een ononderbroken colonne trok vanuit de Dorpsstraat richting Haalderen om met de pont bij Doornenburg de Rijn over te steken. Het was een bonte stoet van legervoertuigen, vrachtwagens en paarden die boerenkarren trokken, het meeste gevorderd in België en Noord-Brabant.

Voorop, op de bumpers van de trucks, zaten militairen met het geweer in de aanslag. Behalve Duitse militairen op gevorderde fietsen, kwamen er ook rijen lopende en strompelende militairen in haveloze uniformen voorbij. Het was een aftands restant van het eens zo trotse Duitse leger.

En ineens dook er een geallieerde jager op. Het vliegtuig scheerde over de colonne heen en met zijn boordmitrailleurs nam hij die onder vuur. Bij deze luchtaanval werd een Duitse chauffeur dodelijk getroffen. Zijn truck met gevaarlijke lading bleef de gehele dag tussen Dorpsstraat en Karstraat staan. Totdat een Duitse motorordonnans op zoek ging naar een vrachtwagenchauffeur in Bemmelen. Gerritsen op het Hoog was vrachtwagenchauffeur bij het goederenvervoer van de G.T.W. (Gelderse Tramwegen). Ik stond voor ons huis aan de Dorpsstraat en de motorordonnans wilde de weg naar het Hoog inslaan, toen hij op mij afkwam. "Waar woont Gerritsen?", vroeg hij. Ik realiseerde me dat hij een chauffeur zocht voor de truck. Ik wees hem gauw de hele andere kant op, naar de Karstraat, naar de remise van de Gelderse Tramwegen. Als twaalfjarige jongen beseftte ik dat nu snel moest worden gehandeld om Gerritsen op het Hoog te waarschuwen. Zo snel mijn benen me dragen konden, holde ik Het Hoog op, langs Lamers, Bouwman de kolenboer, Spanbroek, Van 't Hullenaar, Hentje 'de koning' Natrop, naar Gerritsen. Gelukkig was hij thuis. "Vlucht zo snel mogelijk, richting Hoogselaan!". Ik kwam net Het Hoog aflopen, toen de motorrijder er al weer aankwam. De Duitser stopte en vroeg kort en bondig: "Waar woont Gerritsen?", terwijl hij tegelijk wees op het geweer, dat hij op z'n rug droeg. Ik vermoed dat hij bij de garage van de G.T.W. in de Karstraat het adres van Gerritsen had gekregen en nogmaals wilde testen of ik de waarheid sprak. Ik gaf nu de juiste richting aan en de Duitser reed vol gas het Hoog op. Het heeft nog enkele dagen geduurd voordat de vrachtwagen werd weggehaald.

Noodhospitaal

Tegen de avond stopte er bij de burelen op Huize 'Het Hoog' een Duitse truck met soldaten. Met zeker tien man werd het ijzeren tuinhcek weggeduwd en afgebroken. Hierdoor was de tuin over de volle breedte met de weg verbonden. Het gazon en bloemenperken werden aan flarden gereden. Niets werd ontzien. In een mum van tijd stond de hele tuin vol met voertuigen. Vanwege de luchtaanvallen waren de voertuigen schaars verlicht. Onder de grote eiken stonden de voertuigen gecamoufleerd opgesteld. In het duister van de avond was het een spookachtig beeld.

De geallieerden bestookten vanuit Nijmegen de Duitse stellingen in de Betuwe met granaten. Daarnaast werden de Duitse colonnes vanuit de lucht aangevallen. Gewonde Duitse militairen kregen aan het front eerste hulp en werden daarna voor verdere behandeling afgevoerd naar een noodhospitaal. In de tuin van 'Het Hoog' werd zo'n noodhospitaal opgesteld.

Het huis werd gevorderd. Dierenarts Van den Born had in huis een eigen apotheek. Daarvan werden de deuren ingetrapt, waarna de gewonden naar binnen werden gedragen. Er werden grote aantallen gewonde militairen aangevoerd: zittend of liggend op open voertuigen, in uniformen die helemaal onder het bloed zaten, op handkarren, of strompelend tussen twee mannen in. We hoorden de hele avond schreeuwende en huilende mannen. Rond middernacht werd alles en iedereen weer ingeladen en ging het richting Haalderen.

In die tijd waren alle mannen verplicht in Duitsland te gaan werken. Regelmatig werden mannen opgepakt. Vader had met Moeder de afspraak dat als er 's nachts aan huis gebeld werd Moeder open zou doen. Als er dan onheil was, kon Vader vluchten. In de nacht van deze septemberdag werd er gebeld. Moeder deed de deur open. Daar stonden twee Duitse militairen met een kruiwagen. Op de kruiwagen lag een man met twee afgeschoten benen. Het was een afschuwelijk gezicht: het uniform onder het bloed en de afgebonden benen. Ze vroegen waar het lazaret was. De zwaargewonde militair op de kruiwagen zwaaide met een revolver en schreeuwde: "Als onze grote tanks straks komen, maken we alle Engelsen kapot!". Vader en de burens wezen de militairen richting Haalderen.

Tiger-tanks

In september 1944 was de Herckenrathweg er nog niet. De Dorpsstraat liep langs Huize 'Het Hoog' naar de driesprong Karstraat-Papenstraat. Op een ochtend zagen we in de Karstraat vier ontzettend grote tanks. Langzaam reden de enorme gevaartes langs de remise en de smederij van Steenhof. De eerste tank ging vanuit de Karstraat rechtdoor, stak daarbij een diepe sloot over en reed tussen twee knotwilgen door zo het weiland in. Wij noemden dit weiland 'de wei van Dolf'. Dolf van Oppenraay was de eigenaar van boerderij 'De Gouden Appel' aan de Dorpsstraat; die boerderij stond waar tegenwoordig de Werenfridus-school staat.

Vanuit de tuin gezien, achter de vlaggenmast: 'de wei van Dolf'. Links zien we het woonhuis van Steenhof. In het midden kijken we tegen de zijgevel van het eerste woonhuis aan de Papenstraat aan.

De grote wei was in tweeën gesplitst door een ondiepe sloot en een lage afrastering. Om en om waren de gedeelten voor begrazing van de koeien en hooiland. Het was altijd een prachtig gezicht, de grazende zwartbonte koeien in een frisse groene wei. In de richting van de Papenstraat stonden knotwilgen langs een diepe sloot. Wat in 1944 allemaal weiland was, werd later eerst in gebruik genomen als bouwgrond voor restaurant 'de Gouden Appel', sportpark 'de Gouden Appel' en een manege. Tegenwoordig is hier verpleeghuis Linge-hof en verzorgingshuis Lidwina.

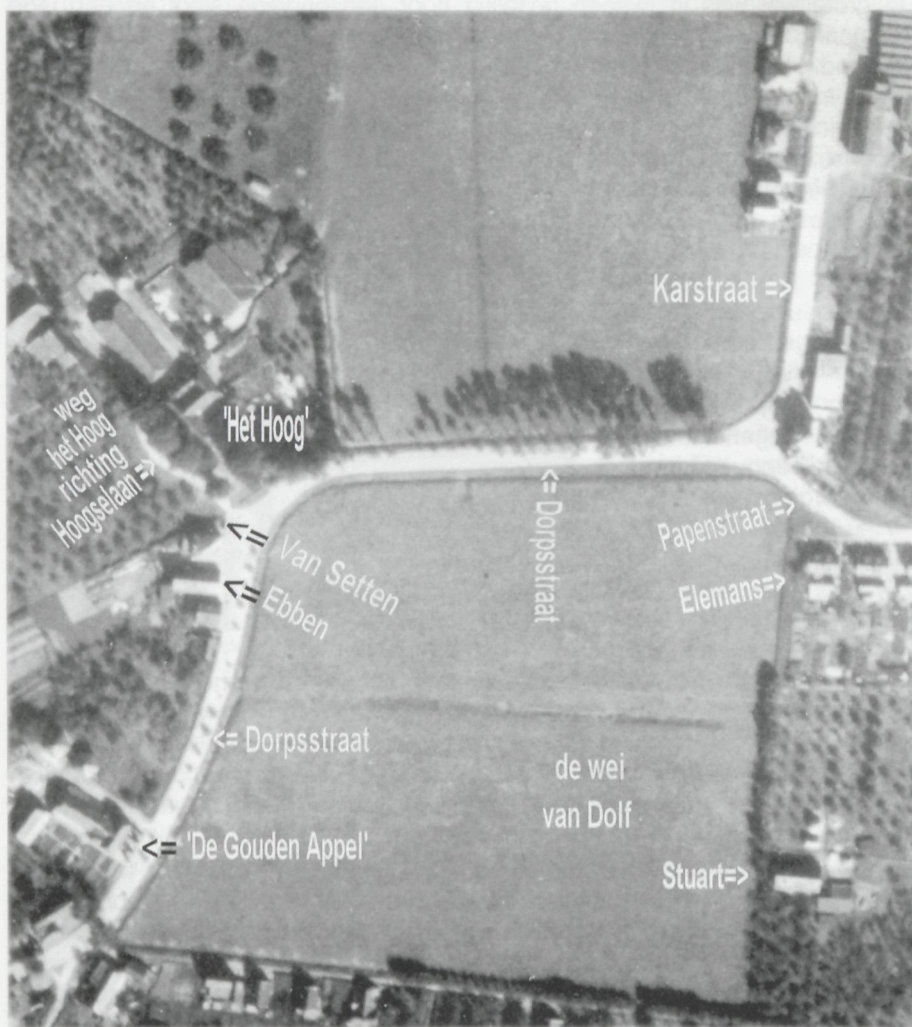
*De familie Van Setten in 1942.
Van links naar rechts Carel,
Jopie en Ans met hun ouders.*

Drie tanks reden dus, als rijdende bunkers, zonder problemen door de diepe sloot aan de kant van de Papenstraat, diagonaal over het weiland, door de ondiepe sloot met afrastering, om vervolgens weer door het weiland en opnieuw door een diepe sloot, uit te komen op de Dorpsstraat, ter hoogte van 'Welgelegen'. Daarna vervolgden ze hun weg door het centrum van Bemmelen.

Niemand waagde zich op straat bij het verschijnen van deze grote tanks. Een vierde tank bleef na het uitrijden van de Karstraat in de diepe sloot steken. Grote wolken kwamen uit de uitlaat. Maar wat men ook probeerde, de tank ging niet meer voor- of achteruit en zat muurvast. Militairen in zwarte uniformen kwamen uit de tank. Eén van de mannen, met S.S.-tekens op de revers, kwam naar ons huis gelopen en vroeg om een emmer water. Het was een lange stoere knaap, maar er ging gelukkig niets dreigends van uit. De hele dag zijn ze nog met de tank bezig geweest. Takken van struiken en knotwilgen uit de buurt werden er overheen gelegd. Hierdoor was de tank voor vliegtuigen niet zichtbaar.

De volgende dag was de tank toch nog verdwenen. We vroegen ons af of dit nu de beruchte Duitse tanks waren die de Engelsen zouden verslaan? Het waren wel deze Tiger-tanks die vanuit de Betuwe werden ingezet bij de dramatische verlopen gevechten om de Rijnbrug bij Arnhem.

Bovenstaande foto is een detail van een luchtfoto die door de geallieerde luchtsplionage werd gemaakt op 12 september 1944, vijf dagen voor het begin van Market Garden. Door telkens twee, elkaar grotendeels overlappende, foto's tegelijk met een stereoscoop te bekijken, kon men er zelfs nog 'diepte' in zien. Zo konden ervaren functionarissen van de spionagedienst, na het bestuderen van reeksen foto's, voorafgaande aan de acties heel veel informatie, bijvoorbeeld over mogelijke vijandelijke posities, doorgeven aan de betreffende commandanten. We zien hier de omgeving waarin de beschreven gebeurtenissen zich enkele dagen later afspeelden. Op de zeer scherpe foto zijn veel details te zien. De zon scheen en aan de schaduw van de bomen en de gebouwen is te zien dat de foto vroeg op de dag werd genomen. Er is geen enkel spoor van de oorlog op te ontdekken. Alles ligt er nog ongeschonden bij....

Dit is een detail van een luchtfoto van 15 maart 1945. Deze foto is helaas van een minder goede kwaliteit. Toch is heel duidelijk te zien welk een verwoestende uitwerking de gevechten van september 1944 en de beschietingen in de daaropvolgende maanden hebben gehad. In de weilanden zijn vele inslagen te zien. Boerderij 'De Gouden Appel' ligt helemaal in puin, evenals het vlakbij gelegen 'Welgelegen'. Maar ook de huizen die van bovenaf nog redelijk ongeschonden lijken, waren vaak zwaar beschadigd. De vergelijkbaarheid van beide foto's wordt enigszins beïnvloed doordat de bomen in maart nog geen blad hebben. Het is daarom niet goed te zien of er nog bomen overeind staan. De foto op deze en de vorige pagina zijn details van foto's afkomstig van de Afdeling Speciale Collecties van de Landbouwuniversiteit Wageningen. Kopieën hiervan zijn aanwezig in het documentatiecentrum van de kring.

Met 27 mensen in de kelder

Als er plaats voor was, bouwde men bij huis een schuilkelder. Zoals voor de voederbieten als die werden ingekuild, werd dan een kuil van ruim een meter diep gegraven. Met stevig materiaal werd een boog over de kuil gespannen. Die werd nog eens extra verstevigd. Vervolgens gingen er stenen en puin op, afgedekt met een laag grond, met daarop weer graszoden. Erbovenuit staken enkele buizen, om binnen lucht te kunnen krijgen. Maar toen de bommen en granaten vielen, bleken deze schuilkelders onveilig.

Onder onze winkel hadden we een uitzonderlijk veilige kelder. Het plafond van de diepe kelder was van gewapend beton en verstevigd met enkele betonnen dwarsbalken. Toen in een later stadium het huis drie voltreffers kreeg, bleef de kelder nog volledig intact.

De inwoners van Bommel, vooral degenen die aan de dijk, in de Pas, aan de Teselaar en op het Oude Kerkhof woonden, werden door de Duitsers uit hun huizen verdreven. Ze werden richting Haalderen gestuurd. Ze moesten maar zien waar ze terechtkwamen; er was geen enkele begeleiding van hogerhand. Zo trokken ontredderde gezinnen te voet, in een aantal gevallen met een fiets of met een kinderwagen, door de Dorpsstraat richting Haalderen, bijna allemaal in de veronderstelling dat het voor een paar dagen was en dat ze dan weer terug naar huis konden. Voor de meesten zouden nog negen maanden onder Duitse bezetting volgen!

Onder de vluchtelingen was ook de oudste broer van mijn vader, Jan van Setten met zijn gezin, waaronder een kleinkind van zeven maanden. Het gehele gezin kon zijn intrek nemen in onze kelder. Voordat we de kelder in gingen, liepen we behoorlijk gevaar. De granaten gierden door de lucht en dit bleef die hele dag aanhouden. Met buurman Ebben hadden we afgesproken dat als de nood aan de man kwam, hij ook bij ons in de kelder zou komen. De vluchtelingenstroom bleef maar doorgaan. Ook de familie Houterman van 't Hemeltje' aan de dijk was er bij. Onze buurman ving de familie Houterman op. Het beschikbare beddengoed van Ebben en van ons werd in de kelder bijeengebracht. Toen de avond viel waren er 27 personen in de kelder.

Recht tegenover onze woning, aan de overkant van het weiland ter hoogte van de Papenstraat, had een Duitse eenheid zich ingegraven met mortieren en mitrailleurs. Van de bevrijders was nog niets te zien. Vanaf de overkant van het weiland werd intensief geschoten. We kwamen onder vuur te liggen. Boven het geluid van de mitrailleurs uit hoorden we de Duitsers schreeuwen. Vanuit de kelder hoorden we de kogels boven ons inslaan. De etalageruiten werden aan diggelen geschoten. Pas in de nanacht werd het rustig en hebben we nog even geslapen.

De volgende morgen gingen we het glas van de etalageruiten opruimen. Toen zagen we wat de mitrailleurs hadden aangericht. De achterwand van onze winkel telde honderden inslagen van kogels. In het weiland lagen dode koeien. Niemand waagde zich daar om de dieren op te ruimen. Veel later waren de uiers van de koeien opgezet en lagen de dode beesten met twee poten omhoog. Een afschuwelijk gezicht, dat je je hele leven bij blijft.

Toen we het glas van de etalage aan het opruimen waren, kwam er, heel laag, een Pipercup verkenningsvliegtuig over. We zwaaiden naar de piloot en deze zwaaide terug. Hier zagen we onze eerste bevrijders. Een paar uur later kwamen geallieerde jagers met boordgeschut. Deze bestookten het Duitse mitrailleursnest. De Duitsers die dat overleefden, trokken zich terug richting Haalderen. Het werd angstwekkend stil. We bevonden ons in niemandsland. In de avond en nacht kregen we echter de volle laag. We werden nu door de Duitse kanonnen vanuit Haalderen bestookt. Het was heel beangstigend. De ene inslag volgde op de andere. Ieder moment verwachtten we een voltreffer op ons huis. Een lawine van granaten kwam om het huis terecht. En het bleef maar aanhouden. De vrouwen baden hardop "Wees gegroet Maria, vol van genade", de mannen prevelden mee. Er zijn die nacht heel wat weesgegroetjes gebeden. Het granaatvuur ging de hele nacht door. In de vroege morgen moest Ans naar de wc. Ze zat er nauwelijks op, toen een granaat vlakbij insloeg. De hele toiletruimte was doorzeefd met granaatscherven. Zij zat gelukkig laag, onder het wc-raam. Het mag een wonder heten, dat ze niet werd getroffen.

De westgevel van Huize 'Het Hoog' in de zomer van 1945. De opname is gemaakt vanaf de weg het Hoog. In dit huis woonde dierenarts Jacques van den Born. Een restant van het hek om de tuin is rechts nog te zien. De rest werd door de Duitsers vernield, toen ze hier in de tuin in het heetst van de strijd een noodhospitaal inrichtten.

Overdag werd het rustiger. In de verte, vanuit de richting Nijmegen, hoorden we kanonnen. We hoorden boven ons de granaten fluiten, afkomstig van zowel Duitsers als geallieerden. Op straat zag je geen levend wezen. We aten door Vader zelf gebakken brood. Er waren kazen vanuit de kruidenierswinkel. En er waren geweekte vruchten. We hadden ook koffiesurrogaat.

Buurman Ebben en diens zoon Geert gingen andijvie steken. Van die groente hadden de burens in september nog genoeg op het land staan. Omdat ze een paar weken eerder nog een varken geslacht hadden, was er ook voldoende vlees, spek en worst. Bij de burens werd in een grote weckketel op een petroleumstel gekookt. Dagenlang hebben we andijviesla gegeten. In verband met het gevaar van granaatscherven moest de volle warme weckketel langs de kortste weg van Ebben naar onze kelder gebracht worden. Die kortste weg was door de slaapkamer van de burens, de inrit oversteken, naar onze zijdeur. Eén keer ging het niet goed: toen viel er net op dat moment een granaat. Het glas van een ruit viel in het eten en alles moest worden weggegooid.

We waren het grootste deel van de dag bezig met eten klaarmaken. Als koemelk een tijdje had gestaan, schepten we de room er af en deden dat in melkflessen. Door aanhoudend te schudden, ontstond aan de bovenkant boter. Op een keer waren we in de keuken bezig, toen er in de buurt granaten vielen. We vlogen met de flessen naar de kelder en maakten daar de boter verder af.

Gered door een baby

Aan iedere korte zijde van de kelder bevonden zich twee keldergaten. Deze keldergaten waren voorzien van draaiende glasramen, met daarvoor houten luiken. De houten luiken dienden voor verduistering, zodat er geen licht door naar buiten kon schijnen. We hadden wel eens gehoord dat als Duitse soldaten leven of licht in een kelder waarnamen, ze een handgranaat naar binnen gooiden. Op een nacht waren alle ramen en alle luiken in de kelder gesloten. Het was buiten erg rustig. Iedereen probeerde zo goed als het ging te slapen. Mijn moeder, mijn zusters Ans en Jopie en ik lagen met z'n vieren naast elkaar in twee eenpersoons bedden. We moesten onze benen opgetrokken houden, want Geert Ebben lag daaronder als 'dwarsligger'. Zodoende lagen we met vijf mensen op twee eenpersoons bedden. Hoe laat het was weet ik niet meer, maar we waren met z'n allen, dus met 27 mensen, ingedommeld. Plotseling begon de baby te huilen. De moeder, Jo van de Velde-van Setten, probeerde de kleine te kalmeren. Maar baby Rini hield niet op. Er moest een kaars worden aangestoken om te kunnen zien wat er met de baby aan de hand was. Maar de lucifer wilde niet branden. Velen in de kelder hebben dit niet bewust meegemaakt, want men was totaal versuft. Vader had de tegenwoordigheid van geest om de luiken en de ramen open te gooien. Dat was onze redding, want er was geen zuurstof meer, noch om een lucifer aan te steken, noch voor alle mensen in de kelder. We hebben altijd gezegd: "We zijn gered door de baby."

Wij zijn vrij

Frans Ebben was bij de Luchtbeschermingsdienst. Met helm en lamp was hij steeds paraat, vooral in het centrum van Bommel. Hij bracht het nieuws mee

naar de kelder. "Het St. Lidwina Ziekenhuis was zwaar getroffen. Moeder-overste, de nonnen en verder personeel met de zieken en ouden van dagen, zijn verhuisd naar de kelder van de Meisjesschool. Nijmegen is geheel in geallieerde handen. Bij Doornik is een munitieauto ontploft".

We hadden die middag een zware explosie gehoord en we dachten: "Dat is de Waalbrug". Er waren geruchten dat het Engelse leger in aantocht was. In de nacht was het rustig. We zagen Nijmegen branden. Er vielen geen granaten in de buurt. Iedereen lag te dommelen. We zorgden voor voldoende zuurstof door aan een kant een luik open te zetten en het raam op een kiertje te houden. Boven op het keldergat lag aan de buitenkant een stalen rooster met spijlen met vijf centimeter tussenruimte. Plotseling zagen we iets, waarvan iedereen dacht dat het de ronde loop van een geweer was, door de spijlen steken in de richting van de kelder. We verstijfden van schrik! We keken er naar en dachten dat ons laatste moment was aangebroken! We verwachtten een kogelregen omdat we dachten dat het Duitsers waren. Het kwam geheel niet in ons op, dat de bevrijders zó dichtbij zouden kunnen zijn. Voor ons gevoel bleef die geweerloop te lang staan. Toen werd het rooster opgelicht en sprong een Engelse militair in het keldergat. Dat was voor ons de bevrijding!

We riepen, schreeuwden en juichten. Een andere militair gooide snoepjes de kelder in. Gelukkig was Grada Housterman bij ons. Zij had in haar jeugd in Engeland gewerkt en sprak dus vloeiend Engels. De manier waarop ze met deze bevrijder sprak, zal ik nooit vergeten. Spontane omhelzingen volgden. De Engelsman werd als een held ontvangen. Achteraf bleek, dat wat wij voor de loop van een geweer aanzagen, een ronde bajonet was, die aan de koppelriem hing van de Engelse soldaat. Deze soldaat lag plat op de buik bij het kelderrooster, waardoor de bajonet in het keldergat stak.

Jopie van Setten, kort na de oorlog, bij de zwaar beschadigde winkel. Als noodvoorziening waren glasramen van kweekbakken van tuinders, zogenaamde eenruiters, voor de etalage geplaatst.

We waren door het dolle heen. We waren vrij! Toen we buiten kwamen zagen we de Engelse militairen met van die rare platte helmen. Een van de Engelsen vroeg aan Ebben: "Double-u-cie?". Omdat Ebben hem niet begreep, nam de militair een zittende houding aan en steunde. Daarop kwam de buurman met een fietspomp aanlopen. Gelukkig hadden we een tolk in ons midden en was het misverstand snel opgelost: de militair moest naar de wc.

Een groot aantal militairen was bezig op 'Het Hoog'. De villa, of wat daarvan over was, werd met zandzakken tot een vesting omgebouwd. Dorpsstraat 2 was het laatste huis dat in september 1944 door de geallieerden bevrijd werd. Dan kwam er een stuk niemandsland. In de kop van de Over-Betuwe zaten de

Duitsers. Ons huis was negen maanden een speerpunt in de frontlinie.

De oostgevel van Huize 'Het Hoog' in de zomer van 1945. Ook hier is goed te zien hoe hevig de strijd in dit deel van Bommel is geweest.

Evacuatie

Omdat het militaire gezag de veiligheid in Bommel niet kon waarborgen, werd eind september 1944 een algehele evacuatie afgekondigd. Mijn ouders wachtten de algemene afvoer niet af. Wij gingen op de fiets. Moeder had de hele oorlog al een koffer met voornamelijk onderkleding klaarstaan. Deze werd achter op haar fiets gebonden. Ik ging met de transportfiets met voorop een ben. Deze rieten fietsmand werd volgepakt met voornamelijk levensmiddelen.

Er hing een spookachtige mist. De dode koeien lagen nog steeds in de wei. We fietsten met z'n vijven door de Dorpsstraat, over de Teselaar. Onze school was verwoest. We zagen veel beschadigde huizen en gebouwen. De Duitsers hadden veel materiaal achtergelaten. Bij 'Rots ter Zand' was een militair begraven waarvan de schoenen nog boven de grond uitstaken. Op weg naar Lent, in de Vossenpels, werden we aangehouden. We werden gesommeerd om naar het fort in Lent te gaan. Daar waren ook bestrijdingsmiddelen tegen vlooien en luizen. Dat was voor ons niet nodig. We reden langs bakker Van

Swaay de dijk op. Maar in plaats van dat we links afsloegen naar het fort, fietsten we, Moeder voorop, rechtsaf naar de Steltsestraat.

Vader en Moeder wilden naar de familie Mahler in de Steltsestraat. Moeder was in de veronderstelling dat het huis leeg was, want de familie was enkele weken geleden naar Haalderen vertrokken. Het klopte dat de oorspronkelijke bewoners waren vertrokken, maar het huis was door een andere grote familie ingenomen. Hier konden we niet blijven. We fietsten terug naar de Waaldijk. Dan maar richting Nijmegen, naar grootmoeder. In de Van Peltlaan in Nijmegen woonden de moeder van Moeder samen met een broer en zuster van Moeder: ome Jaap en tante Koba.

De Waalbrug kwamen we niet over. Daar kwamen alleen geallieerde voertuigen over, waaronder veel tanks. Bij een wachtpost, voor de oprit van de brug, werden we niet doorgelaten. Er zat niets anders op dan de dijk richting Oosterhout te volgen en bij Slijk-Ewijk de Waal over te steken. Aan de Lentse dijk, onder de spoorbrug door, zagen we afschuwelijke vernielingen. Op de dijk langs de Waal was het erg mistig. Ter hoogte van de bossen stond een jeep met twee Engelse M.P.-agenten met rode petten op de weg. Even daarvoor was de jeep ons voorbij gereden. Een van de mannen stapte uit de jeep en gaf een stopteken. Dit stopteken gaf hij met een rood tasje. De eerste gedachte was "We worden teruggestuurd". Moet je je voorstellen: in de dichte mist, een Engelse M.P.-soldaat met een rode platte pet op en een rood handtasje als stopteken. Jopie had haar tasje aan mij gegeven, maar ik had het helaas onderweg verloren. En hier konden we het tasje, door de M.P. opgebracht, weer in ontvangst nemen.

In Slijk-Ewijk wist Vader iemand, die een roeiboot had. Gelukkig troffen we deze mensen thuis. Met een paar sterke mannen werd alles in de roeiboot geladen en korte tijd later bereikten we veilig de overkant van de Waal. Op dat moment trok de mist op. De man in de roeiboot maakte duidelijk, dat wij de laatsten waren die hij had overgezet. Toen we bij Ewijk goed en wel op onze fietsen zaten, hoorden de vliegtuigen boven ons. Er was een luchtgevecht gaande. De dreiging kwam vanuit de lucht. We zochten beschutting tegen de dijk. Even later moesten we nogmaals dekking zoeken.

We fietsten door Nijmegen langs het Keizer Karelplein over de St. Annastraat. Op de St. Annastraat reden militaire colonnes. De voertuigen gingen richting het front in de Betuwe. De Engelse legertrucks maakten bij lage snelheid een gierend geluid. De Amerikanen reden met grote G.M.C.-trucks. Er werd hard en onverschillig gereden. De bomen in de Van Peltlaan boden een goede camouflage. In deze laan, waar wij 4 maanden verbleven, stonden de Engelse tanks van de Coldstream Guards opgesteld. Er heerste strenge discipline. Opvallend was iedere morgen na het appèl de exercitie met de paradepas: been

vooruit, voet bijna neerzetten en de pas verder, dan de voet echt op de grond zetten, zoals bij de aflossing van de wacht op Buckingham Palace in Londen.

We aten in de laadbak van een truck met de Tommy's; wit brood dik belegd met boter en marmelade. De tanks waren verboden gebied, daar mocht je beslist niet bij komen. 's Avonds kwamen de militairen gezellig in de warme huiskamer theedrinken. Ze brachten van alles mee: chocolade uit blik, biscuits uit de noodrantsoenen en Players sigaretten. Om goed met de militaire gasten te kunnen converseren, volgde ome Jaap een schriftelijke cursus Engels. Hij sprak zoals het geschreven stond: "o-ne-in-the-cel-le".

De oorlog was alweer enige tijd voorbij, toen deze foto werd gemaakt. We zien Jopie en Ans van Setten, zittend op de melkbussen voor het verwoeste Huize 'Het Hoog'. Ook de gemetselde palen, die aan weerszijden van de toerit naar 'Het Hoog' stonden, waren de oorlog niet ongeschonden doorgekomen. Op deze plaats werden elke dag de melkbussen van het Hoog aan de weg gezet.

De levensmiddelen waren op de bon. Buurman Van den Born verbleef op het manneneiland. Hij was een van de weinigen die nog een auto reed. Hij bracht vlees mee vanuit de Betuwe. Aardappelen, groenten en melk haalde mijn vader bij de boeren in Hatert en Hees. Op een keer was Moeder op de fiets melk halen. Op de terugweg sprong de band lek. Een Engelse truck stopte, laadde de fiets op en Moeder werd netjes thuis gebracht. Moeder gaf aan dat ze richting roundabout moest. Jarenlang is dit thuis de naam van het Keizer Karelplein gebleven.

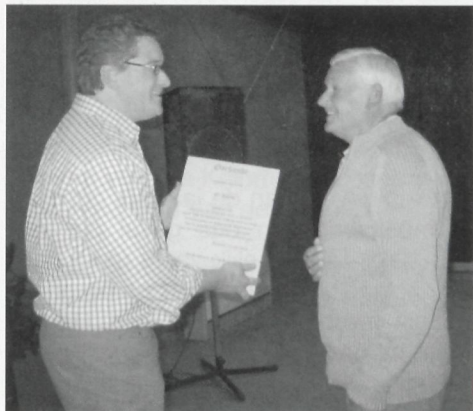
Na de winter zijn we verhuisd naar 'Wals-Wonen' op de Graafseweg. De aanvoer vanuit de textielindustrie in het zuiden kwam op gang. Moeder begon op de Graafseweg met de verkoop van Aa-Be dekens, lakens, slopen, handdoeken, theedoeken, enz.. Vader ging met een pas de brug over naar het manneneiland. Eerst in Ressen en daarna in Bemmeler werden de voorbereidingen getroffen om de terugkerende inwoners van de Betuwe van kleding te voorzien. Later heette dat I.K.O..

Ons huis was zwaar beschadigd door drie vultreffers. En helemaal leeggeroofd! We konden aan de wederopbouw beginnen!

Carel van Setten

Uitreiking Kringprijs 2004

In de pauze van de thema-avond van 25 mei 2004 werd door voorzitter Marc Kocken de Kringprijs van de Historische Kring Bemmelse Kring uitgereikt. Deze prijs

wordt jaarlijks toegekend aan een persoon of instelling, of meerdere personen, die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de historie van ons gebied, door het restaureren en/of onderhouden van een monument, door een bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving of zich op een andere wijze in te zetten voor doelstellingen, die overeenkomen met die van de kring. Dit jaar viel die eer te beurt aan de heer Geurt Bouw, die als koster van de hervormde kerk in Bemmelse Kring

dit rijksmonument met veel liefde en inzet heeft verzorgd en onderhouden.

De heer Bouw heeft vanaf 1988 als koster met regelmaat rondleidingen verzorgd of gecoördineerd, waardoor hij de geschiedenis van het eeuwenoude kerkgebouw toegankelijk heeft gemaakt voor een breed publiek. De voorzitter roemde vooral ook de bijzondere plichtsopvatting van de heer Bouw. Voor hem was er de bij de Kringprijs behorende oorkonde.

Koster ben je echter niet alléén. Daarom mocht mevrouw Bouw uit de handen van Marc Kocken een mooi boeket bloemen in ontvangst nemen.

Eerder werd de Kringprijs toegekend aan de familie Emmen (1990), de familie Berndsen (1991), de Restauratiecommissie van de N.H.-Kerk in Ressen (1992), Pastoor B. Stukart en de heer J. Verburg (1993), de familie Teunissen (1994), VVV Boven-Betuwe (1995), de familie Brenters-Goris (1996), de heer D. Meurs (1997), mevrouw M. Janssen-Verhagen (1999), de heer N. Meuwssen (2000), Vereniging Dorpsbelangen Ressen (2001), Stichting Streekmuseum Over-Betuwe (2002) en de families Wim Nas en Jan Nas. In 1998 werd geen Kringprijs uitgereikt.

Joop Verburg

De melk ophalen in Bemmeler rond 1950

Tot het begin van de jaren zestig hadden we thuis met ons vrachtrijdersbedrijf een melkrit in Ressen, Elst en Bemmeler. Mijn vader deed dat vanaf 1920. Tot omstreeks 1933 werden de melkbussen opgehaald met paard en wagen. Vanaf 1933 gebruikte mijn vader samen met mijn oom een Chevrolet. In de oorlog moesten ze weer terug naar paard en wagen. Toen ik na de oorlog bij mijn vader in het bedrijf kwam werken, schakelden we definitief over op het vervoer van melkbussen per vrachtauto.

De routes konden nog wel eens wisselen, als gevolg van de jaarlijks opnieuw af te sluiten overeenkomsten met de melkfabriek, in ons geval die van Nijmegen. Maar toch had ik van 1946 tot 1963 een tamelijk vaste route door het dorp Bemmeler. In dit artikel voor het Kringblad wil ik nog eens proberen de route te beschrijven, die ik zo rond het begin van de jaren vijftig reed. Daarbij zal duidelijk worden dat er in vijftig jaar tijd heel veel is veranderd wat betreft het houden van melkvee in onze streek. Kleinschalige boerenbedrijven werden groter. De laatste melkveehouders verdwenen uit het centrum van het dorp, waar de 'verstedelijking' inzette. En nu is zelfs in het buitengebied bijna geen melkveebedrijf meer over.

Over een registratie van mijn route uit die dagen beschik ik niet: wat we hier hebben beschreven is uit mijn geheugen gedaan. Dat is, denk ik, niet zo'n groot risico. Als je zeventien jaar lang bijna dagelijks dezelfde route hebt gedaan, dan heb je de betreffende adressen wel behoorlijk diep in je geheugen gegrift staan. Maar voor alle zekerheid zijn we de route toch ook nog eens nagereden. Mocht er ondanks dat toch nog een foutje in geslopen zijn, dan hoop ik dat u mij dat niet kwalijk neemt.

De meeste adressen waar ik melk ophaalde, waren kleine boerenbedrijfjes met een stuk of drie, vier koeien, soms een paar meer. Maar er waren ook toen al grote bedrijven en dan moet je wel denken aan zo'n twintig koeien. En dan had je nog enkele middelgrote bedrijven die tussen klein en groot in zaten. In de loop van de tijd varieerde de grootte per bedrijf altijd wel iets. Vanaf 1948 werd de melkroute in de zomermaanden twee keer daags gereden. Boeren hielden in de eerste jaren na de oorlog de melk in de warme zomermaanden koud door gebruik te maken van stenen bakken met water, waar gemakkelijk drie bussen in konden staan. Later, toen een betere koeling mogelijk was, werd het aantal ritten weer teruggebracht naar één per dag.

De meeste bussen waren veertigliterbussen, maar je had er ook nog veel van dertig liter. Ook kleinere, met hengers, kwamen nog voor. Iedere boer had zijn eigen bussen. De bussen waren te herkennen aan het nummer van de

betreffende melkleverancier. Als melkrijder kende je alle nummers uit je hoofd en van sommige adressen op de route ken ik het nummer nu nog.

Onze route begon om zeven uur 's ochtends. Het eerste adres was al vlak bij huis aan de Ressensestraat: Van Olst van 'Stadwijk'. Door Eikhoudt, met zijn boerderij achter aan de Oude Postweg, werd de melk iedere dag aan de Ressensestraat neergezet. Iets verderop was Evers van de 'Oudenhof'. Met in die jaren drie grote bussen per keer van zo'n 20 koeien, was dat dus een grote melkveehouder. Vervolgens kwam er een rijtje kleinere veehouders aan de Ressensestraat richting Bemmelen. Bijna huis-aan-huis waren dat: Gerritsen, Lamers van 'De Knipmuts', Spanbroek, Natrop, De Haar, die nog een stuk of 6 koeien had, en Van de Lienden.

Na dit eerste stuk Ressensestraat werd afgebogen de Groenestraat in. Meteen vooraan stonden de bussen van Doevenspeck, een middelgrote. In de Groenestraat draaide ik na het laden van de bussen bij Berends. Daar werden ook de bussen van Huuskes en Theo de Haar geladen. Later werden de bussen van de hele Groenestraat vooraan bij Doevenspeck aan de rechterkant van de weg verzameld.

Bij 'Buitenzorg' werden de bussen geladen van Van Eck, later Wichman. Vervolgens liep de route voorbij 'De Eschdoorn' richting 'Strijdhagen', waar linksaf geslagen werd het Vossenhol op.

BEMMEL. STRIJDHAGEN

Melkbussen langs de weg, zoals hier bij 'Strijdhagen', waren ooit een vertrouwd beeld.
Foto: Ansichtencollectie Jacques Janssen.

Aan het Vossenhol werd de melk van Slood als eerste geladen. Daarna was de beurt aan Lintsen, met busnummer 1113. Deze zat tussen 'Everdina' en 'De Vossenhol' in. Links werd vervolgens gestopt bij Janssen van 'De Vossenhol' (busnummer 1107) en rechts bij Nas. Voorbij de afslag naar het Bosch kwam rechts Job Heijmen en daarna weer links Chris Wouters, van 'De Schaapskamp'. Daarna ging het linksaf de Plak op.

Nog vóór 'De Rozenhof' had je links de boerderij van Rijcken, waar gestopt moest worden. Hier stonden ook de bussen van Van Huet. De melk van Daan Meurs de meelboer, die een middelgrote leverancier was, stond op het verzamelpunt tegenover wat toen het gebouw van de ABTB was. Daar stonden ook de bussen van Meeuwsen bij, een middelgrote veehouder. Deze had zijn boerderij aan een eigen weg die uit kwam op de Plak en die iets ten zuiden van de huidige Deellaan lag. Iets verderop rechts stond de melk van Knipping.

We zijn nu gevorderd tot de plaats waar nu de Deellaan op de Plak aansluit. Langs die Plak had je kort achter elkaar een aantal adressen: vooraan rechts Roelofs, dan Hent Meurs, vervolgens Polman, verderop Bruining en weer Roelofs, van onder meer de broers Herman en Jo. Deze laatste bedrijven waren weer middelgrote. Bij de afslag naar de Plakselaan werd ook de melk van de broers Bart en Bernd Polman en Hentje Peters van de Plakselaan op de wagen gezet. Na Roelofs kwam 'De Brouwketel' waar de melk van Wim Peters 'van Lot' werd geladen.

In die tijd was er nog geen viaduct over de A15 en ging het rechtdoor verder de Plak op, waar achtereenvolgens Graven, Bernard Peters van 'den Uul', en

Klomp hun bussen aan de weg hadden staan. Bij Peters stonden ook de bussen van Rutgers van 'De Kleine Eker' die daar via een pad achter uit het land aan de Plak werden gezet.

Geert Klomp van de Plak 72 (busnummer 1133) bewaarde zijn melkgerei zeer zorgvuldig. We zien hier bussen van 30 en, met hengel, van 10 liter, de teems ofwel de zeef waar de melk doorheen gegoten werd en een rechte melkemmer van 15-liter. De spullen werden speciaal voor deze foto van zolder gehaald, waarvoor dank.

Hierna kwam Willemsen, die evenals zijn buurman Minkhorst, zijn bedrijf had op de plaats waar nu de A15 de vroegere Plak in tweeën snijdt. Verderop links had je weer een grotere melkveehouder: Broekman. En aan het eind van de Plak kreeg je Denkers nog.

Hier stak ik over naar de Vergert. Daar hadden we Bart Peters, de broer van Bernard, op boerderij 'De Vergert', een middelgrote melkproducent. De route ging hierna richting Elst door de Breedlersestraat. Behalve Peters 'van de Pröper' (vóór 'De Bredelaar' rechts) had je daar de Elstenaren Pauw, Kniest en Wouters van den Oudenweijer, de laatste net aan de overkant van de snelweg. In het buitengebied waren het over het algemeen wat grotere bedrijven. Een aantal bedrijven hier, zoals 'De Bredelaar' leverde de melk aan de Camiz in Arnhem. Ook de melk van Speijers van 'De Eker' ging daar naar toe. En dus waren dat geen klanten van ons.

Nadat bij Wouters van den Oudenweijer was gedraaid, ging de rit via de Breedlersestraat terug en bij 'De Vergert' richting de Heuvel. In de eerste bocht stonden de bussen van Van Oosterwijk te wachten. Ook de bussen van de schoonouders van Van Oosterwijk, de familie Van der Kuilen, stonden hier. Het boerenbedrijf van deze familie, 'De Stille Hut' genaamd, lag aan een pad dat vanaf de boerderij van Van Oosterwijk helemaal naar achteren het land in liep, richting de Linge.

Vervolgens ging het naar 'Den Heuvel' waar Van der Kroon een stuk of 20 koeien had. Vooral in de zomermaanden werden hier aan de Heuvel ook nog wel eens de bussen geladen van kleine veeboeren van de Plak, die hun koeien in de weilanden rond de Heuvel lieten grazen. Ze hoefden dan niet de melk helemaal mee naar de Plak te zeulen om het dáár aan de weg te zetten. In de winter hadden deze veehouders hun beesten uiteraard bij huis.

Verderop, meer richting Baal, kwam nog Hent Buurman, met busnummer 1165, waarna de route werd vervolgd door de Dikelsestraat. Hier had je de boerderijen van Ran en Reijnen, beide grote melkveebedrijven. De familie Reijnen had na de oorlog ook koeien lopen op de 'wei van Dolf' aan de Dorpsstraat. De in de oorlog verwoeste boerderij 'De Gouden Appel' waartoe dat weiland behoorde, kwam na de oorlog niet opnieuw in bedrijf. De weilanden werden gepacht door Reijnen. Als de koeien van Reijnen gemolken waren, werden de melkbussen op de kar naar de Dikelsestraat gereden, waar ze vervolgens aan de weg werden gezet.

Via de Karstraat ging het nu richting het centrum van Bemmelen. In de buurt van de Karstraat liep wel melkvee, onder meer op 'De Houtakker' en Baal, maar die melk werd opgehaald door melkrijder Evers uit Gendt. Evers haalde ook de melkbussen op in het gebied rond de Waaldijk en de Pas.

De eerste stop werd nu gemaakt bij Huize 'Het Hoog', voor de melk van Rijssenbeek, een grote leverancier en die van Spanbroek, een middelgrote, die zijn bedrijf aan het Hoog op nummer 5 had. Vooraan in de Dorpsstraat was Ebben het eerste adres. De melk van Bouwman, die zijn kleine boerenbedrijf op de Oostervelden had, werd ook aan de Dorpsstraat neergezet en daar opgepikt.

Bouwman met twee melkbussen onderweg. Te zien aan de hengsels betreft het hier twee 15-liter bussen.

De melk van de omstreeks 10 koeien van Pauwels van boerderij 'De Klappenburg' uit de Flierenhofstraat stond ook aan de Dorpsstraat. Daarna was Knipping aan de beurt. Knipping woonde in feite ook aan de Flierenhofstraat, maar via zijn tuinderij liep een pad naar de Dorpsstraat, waar hij zijn melkbus neerzette, net voorbij slager Heijmen. In het centrum van Bemmelsee, ging het even rechtsaf de Loostraat in. Daar werd de melk opgehaald bij café Nas. De melk van Boerboom, die zijn boerderij bij 'Huize Bemmelsee' had, werd via het Koninginnelaantje aan de Dorpsstraat gezet, ongeveer waar Eltink nu zit.

Verderop in de Dorpsstraat was nu de volgende halte bij 'De Leemkuil' voor de melk van Costermans, een weer wat grotere veehouder. Omdat verder het gebied op en rond de Molenwei door Evers uit Gendt werd verzorgd, weet ik daar niet zo veel over te vertellen. Mijn route vervolgde met de Kinkelenburglaan, waar een bus met nummer 263 werd opgehaald bij de broers Sander en Toon Knipping. Op de plaats van het nieuwe gemeentehuis stond hier nog de boerderij van Janssen. Terug in de Dorpsstraat werd nog melk geladen bij Jo Nas van 'De Roskam'. Mijn volgende klant was Moed aan de Teselaar. Daarmee was de route door het centrum afgerond.

Aan het eind van de Teselaar gingen we linksaf richting Lent. Direct aan het begin van de Zandsestraat stonden rechts de melkbussen van Hent Spanbroek. De gebroeders Graven brachten de melk van hun verderop in het land gelegen boerderij 'Halsaf' naar het begin van het pad vooraan aan de Zandsestraat. Links had je dan de melk van de broers Geert en Piet Klomp. 'Wagemansbouwing', waar de familie Bus zat, was even verderop weer een grote melkveehouder. De melk van dit bedrijf zat in bussen met nummer 332.

Na een stop bij de Pas, direct vooraan bij Wientjes (busnummer 1136), ging het via Koenen, op 'De Groote Locht', een middelgroot bedrijf, naar Gijs Zegers van 'De Kleine Lucht'. Al bijna in Lent kwamen nu nog de melkbussen met nummer 352 van de gezusters Janssen, die een stuk of 6 koeien hadden.

Hier is Hent Spanbroek (links) van het Hoog aan het melken, samen met zijn broer Bart. De koeien van Spanbroek liepen in de zomer in de polder, maar de melk werd bij het Hoog opgehaald. Dat betekende dat Spanbroek dan iedere dag de melk eerst dwars door het dorp naar huis moest rijden.

Mijn route werd afgemaakt via onder meer de Lentsedijk en de Steltsestraat, waar Evers, Maters, Disveld, Kampschöer, Van Kempen, De Hartog, Willemssen, nog een tweede en derde Van Kempen en nog een Kampschöer werden aangedaan. Dan reed ik zonder verder nog te stoppen door naar de fabriek in Nijmegen.

In totaal hadden we dan 175 tot 225 bussen geladen, in twee lagen. Dat was de melk van ruim 80 bedrijven. De maanden april tot en met juni waren de topmaanden. Het laden van de bussen was geen licht werk. Een volle bus van 40 liter woog meer dan 40 kilo. Onze wagen had een laadvermogen van 8 ton.

Het laden deden we met z'n tweeën. In de beginjaren werkte ik met Jan Gerritsen en zijn broer Geert. Later hielp Hent Spanbroek mee en ook Frits Huibers uit de Pas. Nadat we de volle bussen hadden afgeleverd bij de fabriek, zetten we op de terugweg weer lege bussen af langs de route. Omstreeks half twaalf waren we daar in de drukke periode mee klaar.

In de perioden dat we ook nog een avondrit deden, begonnen we om 's avonds om zes uur. Dan waren we vóór acht uur weer thuis. De avondrit ging veel sneller omdat veel van onze klanten alleen 's ochtends hun melk aan de weg zetten. Ook omdat de lege retourbussen van de avondrit pas de andere dag werden afgeleverd, werd tijd bespaard.

Allerlei ontwikkelingen hebben tot gevolg gehad dat de melkbussen alweer tientallen jaren uit ons straatbeeld zijn verdwenen. Uit een oogpunt van voedselveiligheid en om Arbo-technische redenen waarschijnlijk een goede zaak. En wie zou in deze tijd zomaar zijn volle melkbussen in goed vertrouwen iedere dag opnieuw nog aan de weg durven zetten?

Maar met het verdwijnen van de melkbussen is wel een zichtbaar kenmerk van het agrarische karakter van onze streek verdwenen. Daar wilde ik nog even bij stil staan, in een periode dat we in de krant kunnen lezen dat de regering er serieus over nadenkt om aan melkveehouders premies te geven als ze hun koeien maar in de wei laten lopen!

Vijftig jaar geleden kon je aan de Bemmelse Dorpsstraat nog een foto maken met een weiland met koeien op de achtergrond. Achter de 'wei van Dolf' zien we een huis aan de Oostervelden. Op de voorgrond de kinderen van Van Gelder.

Subsidie op het buiten laten lopen van melkvee zal de overheid wat Bommel betreft niet veel gaan kosten. Door maatregelen op het gebied van schaalvergroting en milieuwetgeving en als gevolg van de uitbreidingsplannen van de laatste jaren, zijn er al nauwelijks melkveehouders meer over. Van de ruim 80 adressen waar wij 50 jaar geleden de melk ophaalden, produceert alleen Herman Klomp, de zoon van Geert Klomp, nu nog melk. Het gaat om een stuk of 23 koeien die behoren bij zijn bedrijf aan de Dikelsestraat 14. Gelukkig lopen die koeien nu nog buiten.....

Hennie Derksen

De excursie naar Fruitbedrijf 'De Woerd'

Op zaterdag 28 augustus waren we te gast bij Fruitbedrijf 'De Woerd' in Ressen. Een groep van ruim vijftig leden had zich ingeschreven voor de excursie. Die groepsgrootte bleek geen enkel probleem. Na een kop koffie of thee vertelde fruitteler Nico van Olst in het kort iets over het bedrijf. Daarna was er een wandeling door de zonovergoten boomgaarden, waar Van Olst op een aantal plekken veel interessants vertelde over de fruitteelt.

Tijdens de wandeling was er voor de leden volop gelegenheid om gezellig met elkaar te praten. Tijdens de uitleg was iedereen echter zeer geïnteresseerd. Nico van Olst wist boeiend over zijn vak te vertellen en de bezoekers kwamen tot de ontdekking, dat er bij fruit telen meer komt kijken dan alleen een boompje planten en fruit plukken. De heer Nadorp vatte het na de laatste uitleg bij de koelcellen uitstekend samen: "Intensive care".

Na afloop was er nog koffie of appelsap voor de liefhebbers en menigeen liep nog even langs de 'winkel'. Tenslotte ging iedereen zeer voldaan huiswaarts.

Joop Verburg

Fort Pannerden, rots in de Pruisische branding

Op 7 april stelde de Historische Kring Bemmelse me in de gelegenheid een exposé te geven over Fort Pannerden. Het fort is herhaaldelijk in het nieuws geweest. Dit wegens discussies over de betekenis ervan voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW). En over het al of niet gewenst zijn van de restauratie van het meer dan 130 jaar oude verdedigingswerk. Het pittige prijskaartje van die restauratie maakte dat het voor de gemeente interessant werd de opknap van het fort opgenomen te krijgen in het actieprogramma van het nationale project van de NHW. Dit project streeft naar behoud en herkenbaarmaking van de sfeer van de NHW. En wel door ontwikkeling van wetlands en herstel van de forten, gebouwd ter afgrenzing van de accessen van Nederlands voormalige hoofdlinie, waarvan de kracht ooit werd vergeleken met die van een van de machtigste vestingen ter wereld: Sebastopol.

Tenslotte besloot de gemeente de relatie tussen het fort op de hoofddam bij Pannerden en de NHW onder de loep te laten nemen. Vorig jaar gaf zij opdracht aan historicus Ben Janssen -een grote deskundige op het vlak van krijgsgeschiedenis- en mij om dit onderzoek te verrichten. Enthousiast begonnen we aan het karwei. Allerlei archieven werden bezocht, waaronder het Nationale Archief en het Koninklijk Huisarchief. Daarnaast werden de handelingen van de Staten Generaal doorgeworsteld. Het bleek een fascinerende studie, die een vergeten en daarmee onderbelicht aspect van de historie van de NHW boven water bracht. Bovendien werden bewijzen vergaard dat Fort Pannerden bovenal een vitale voorziening voor de NHW was.

De opzienbarende resultaten werden vastgelegd in het rapport met de veelzeggende titel: 'Fort Pannerden: het slot op de kraan voor de Nieuwe

Hollandse Waterlinie'. De inhoud van dit rapport stond in de lezing centraal.

Gezicht op het Pannerdensch Kanaal vanaf een kazemat bij Fort Pannerden: de kraan van het leeuwendeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Franse vloed

Doel van de lezing was een beeld te geven van de complexe achtergronden van de bouw van Fort Pannerden. Daarbij liet ik het licht vallen op allerlei sferen, de nationale verdediging, de politieke constellatie van Europa, de industriële revolutie, de veranderingen in de oorlogvoering en de waterstaatkundige toestand van Midden-Nederland. Sferen, die elkaar sterk konden beïnvloeden. Begonnen werd met een strategische beschouwing over de Betuwe. Duidelijk werd hierbij gemaakt dat die streek allang een sleutelpositie innam in de Nederlandse defensie.

Zo bleek al in de zestiende en de zeventiende eeuw. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd toen meermalen direct bedreigd, eerst door de Spanjaarden, later door de Fransen. Bij hun opmars vanuit het zuiden was het voor de aanvallers bepaald niet aantrekkelijk rechttoe, rechtaan op te rukken naar het noorden. Maas, Waal en Neder-Rijn-Lek zouden dan moeten worden overgestoken. Hachelijke ondernemingen, waarbij de aanvallers geen voordeel konden trekken van verrassing en numeriek overwicht. Aanlokkelijker was het dan ook koers te zetten naar het noordoosten, naar het Land van Kleef. Om daarna evenwijdig aan de Rijn in westelijke richting op te rukken. Eenmaal over de Neder-Rijn en in de Betuwe, zouden de aanvallers vrij gemakkelijk het hart van de Republiek -Holland- kunnen bedreigen.

Dit gevaar moest worden gekeerd door het machtige fort Schenkenschans, dat oprees bij de splitsing van Neder-Rijn en Waal, toen nog bezuiden Lobith. Het drama van 1672 leerde dat Schenkenschans zijn beste tijd had gehad. Troepen van koning Lodewijk de XIV, alias de Zonnekoning, staken toen bij Laag-Elten de verzande Rijn over en vielen de Betuwe binnen. Oprukkend naar de lijn Lent-Elden, konden de aanvallers de IJssellinie overvleugelen. Om afsnijding te voorkomen, moest de prins van Oranje met het IJsselleger terugtrekken naar Holland. Door haastje-repje Hollands en Utrechts polderland blank te zetten, kon de Franse vloed uiteindelijk worden gekeerd. De schok van 1672 en een nieuwe Franse dreiging leidden tot herinrichting van de defensie van de Betuwe.

In 1701 liet de vestingbouwkundige Menno van Coehoorn dwars door de streek -van de Waaldijk bij Pannerden tot de Neder-Rijn bij de Peppelgraaf- een verdedigingswal opwerpen. Aan de voorkant ervan werd een strang uitgegraven tot een gracht, die rond 1707 werd omgetoverd tot een kanaal: het Pannerdensch Kanaal. Achter de dijken bij de splitsing van dit kanaal en de Waal verrees in 1742-'43 een fort, genaamd De Sterreschans. Deze nam de fakkel over van Schenkenschans. Dit notoire fort was onderwijl door verplaatsing van de bovenmond van de Waal in de uiterwaarden beland, aan de zijlijn van het denkbeeldige slagveld.

Handvol sluizen

Na deze introductie ging de aandacht uit naar de splitsing van het Pannerdensch Kanaal en de Waal. Beide waterwegen werden hier gescheiden door een dam -de hoofddam- en rijswaarden. Rond 1818 werd een fort op die hoofddam gepland. Het was bedoeld als opvolger van de inmiddels afgedankte Sterreschans. En het moest, evenals zijn voorganger, voorkomen dat een vijand met schepen kon afzakken op het kanaal en de Waal. Het nieuwe fort was echter vooraan op de hoofddam gedacht zodat zijn geschut het kanaal, de Waal en het Bijlandsch Kanaal optimaal kon bestrijken.

Het fortplan ontstond met een net aangevallen reorganisatie van de nationale defensie. In de Bataafs-Franse Tijd was namelijk de idee geboren om Utrecht op te nemen achter de gordel van water die in oorlogstijd het hart van het land moest beschermen. Hierdoor zou de waterlinie opschuiven naar het oosten. Vanaf Naarden zou ze zuidwaarts gaan lopen, langs een strook beoosten de Vecht, Vreeswijk, Everdingen, Asperen en Gorinchem. De waterlinie mondde uit in het Land van Altena en de Biesbosch. Geestelijk vader van dit defensieplan was Nijmegenaar Cornelis Kraijenhoff. Later nam koning Willem I dit plan over. Hij liet de aanleg van de nieuwe linie -de NHW- aanvatten. Met horten en stoten kwam ze tot stand. Waaiersluizen werden gebouwd onder meer bij Asperen en 't Spoel bij Culemborg. Verder verreezen ten oosten van Utrecht de eerste forten die de zwakke plekken in de waterlinie moesten bewaken.

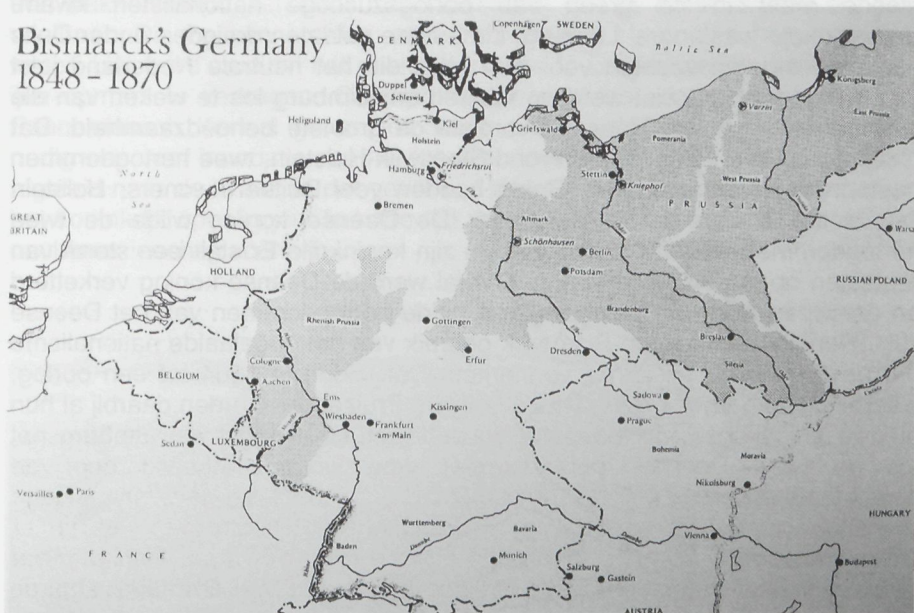
Maar rond 1825 stagneerde het werk aan de NHW; er broeide revolutie in het zuiden van de Nederlanden, het huidige België. Tenslotte brak de opstand uit. Jarenlang trok op militair vlak het onrustige zuiden de meeste aandacht. Na het eindverdrag in 1839 met België gingen de Belgen op eigen benen verder. Beroofd van zijn traditionele zuidelijke buffer tegen erfvijand Frankrijk, leek Nederland kwetsbaarder dan ooit. De NHW kreeg nog meer gewicht als Hollands laatste hoop in bange dagen.

In de jaren 1840-'50 verrees een nieuwe serie waterlinieforten, met name bij Vuren, Asperen, Everdingen en Honswijk. Forten ter versperring van accessen en meestal bestaand uit gemetselde torens, omgeven door natte grachten. Zienderogen kreeg de NHW nu gestalte. Bizar was wel dat er geen snars werd gedaan ter verbetering van de toevoer van rivierwater naar de inundatiekommen in Utrecht en Gelderland. Vooral werd hierbij getapt uit de Lek. Het Lekwater moest via een handvol dijkdoorgangen -meestal sluizen- afvloeien naar de inundatiekommen. Deels stroomde het naar de velden ten oosten van de stad Utrecht, deels naar de gronden ten oosten van de Diefdijk, tussen Everdingen en Asperen. Ongelukkig was dat het Lekwater zorgwekkend veel tijd nodig had om de NHW weerbaar te maken.

Er bestonden nog onvoldoende inundatiesluizen. En het ontbrak nog aan speciale kanalen en verbeterde waterlopen om het water snel door hoge gronden heen te leiden en aan inundatiekaden voor het meer gecontroleerd vullen van inundatiekommen. Becijferd werd dat er twee -volgens sommigen zelfs vier- weken nodig waren om het duchtige natte schild van de NHW tot stand te brengen. Zolang Frankrijk hoofdvijand was, lag de legertop daar niet van wakker. Maar spoedig kwam er een dramatische verandering in het vijandbeeld.

'Blut und Eisen'

De schijnwerper werd nu gezet op een ander toneel. Nog een lappendeken van vorstendommen en steden vormend, waren de oosterburen hoteldebotel geworden van het nationalisme en de Duitse eenwording. Zij vormden een losse bond van staten -de Duitse Bond- waarbinnen ook het koninkrijk Pruisen zijn partij meeblies. Pruisen kreeg in 1862 een nieuwe minister-president: Otto von Bismarck. Von Bismarck was een geslepen machts-politicus en een briljant diplomaat. Hij mijmerde over de dagen van de Pruisische koning Friedrich der Grosse. En hij droomde van een verenigd Duitsland onder Pruisische hegemonie.

Het Koninkrijk Pruisen was de vooravond van de Duitse eenwording. Gedomineerd door de sluwe Otto von Bismarck begon Pruisen het kleine Nederland angst in te boezemen. Vrees ontstond voor een onverwachte aanval van de oosterburen. Een aanval, waarbij de Pruisen eerder de waterlinie dreigden te bereiken dan het inundatiewater.

Een speech van de kersverse minister-president in Berlijn deed in de herfst van 1862 internationaal veel stof opwaaien. Hij zei dat de grote vraagstukken van zijn tijd -ofwel de kwestie van het Duitse nationalisme- niet werden opgelost door praten en meerderheidsbesluiten maar door 'Blut und Eisen'. Profijt trekkend van de zegeningen van de industriële revolutie, begon Von Bismarck het Pruisische leger voortvarend te moderniseren. Zo werden kanonnen - achterladers - met getrokken lopen ingevoerd. Die lopen bezaten een spiraalvormig patroon zodat granaten bij het afschieten gingen roteren. Reikwijdte, precisie en penetratievermogen werden zo geweldig vergroot.

Nederland kreeg Pruisische adem in zijn nek te voelen binnen het Duitse-Bond-overleg. Het vertegenwoordigde daarbij de hertogdommen Limburg en Luxemburg. Een erfenis van een politieke koehandel in 1839, bij het opstellen van het eindverdrag met België. Tussen Luxemburg en Nederland bleef een personele unie bestaan, zodat de Nederlandse koning optrad als groothertog van Luxemburg. Verder werd Limburg toegevoegd aan de Duitse Bond en zo opgescheept met een onnatuurlijke relatie. Rond 1863 piekerde Den Haag over zijn houding ten opzichte van de Duitse Bond, die steeds meer in de greep van oorlogszuchtige nationalisten kwam. Zorgenkindje was vooral Limburg. Limburgse soldaten dreigden onder Duits banier te moeten vechten voor een zaak die het neutrale Nederland juist moest verfoeien. Gevist werd op kansen om Limburg los te weken van die woelige Duitse Bond. Maar dat vereiste de grootste behoedzaamheid. Dat bleek vooral met het gebeuren rond Sleeswijk-Holstein, twee hertogdommen bestuurd door Denemarken. Beide hadden veel Duitse inwoners; Holstein was zelfs lid van de Duitse Bond. De Deense koning wilde de twee hertogdommen wettelijk verankeren in zijn koninkrijk. Er stak een storm van protesten op in de Duitse staten. Overal werd de Deense koning verketterd en geroepen werd om bevrijding van beide hertogdommen van het Deense 'juk'. Handig maakte Von Bismarck gebruik van het opgelaaide nationalisme om de Pruisische positie te versterken. Dat leidde in 1864 tot een oorlog, waarbij Denemarken het onderspit dolf. De Pruisen etaleerden daarbij al hun nieuwe krijgskunst. In Nederland ontstond intussen angst dat Limburg net als de twee Deense hertogdommen kon worden ingepikt door de gewelddadige Duitsers.

Bliksemoorlog

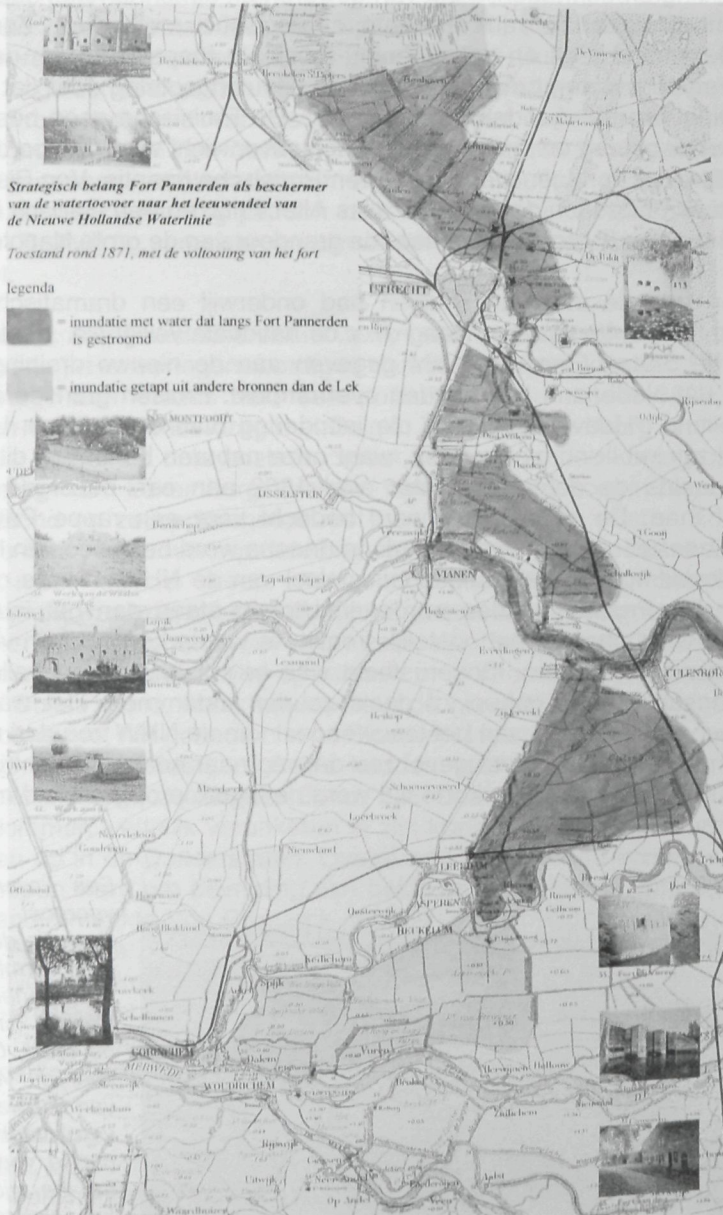
Twee jaar later imponeerden de Pruisen nog meer. Von Bismarck stuurde aan op een handgemeen met Oostenrijk om de kampioen van alle Duitse staten te kunnen worden. In de zomer van 1866 werd het Oostenrijkse leger in de pan gehakt. Pruisen bleek intussen een 'Blitzkrieg' te hebben ontwikkeld. Een bliksemoorlog, mogelijk gemaakt dankzij troepentransport per trein, snelle marsen over bestrate wegen, telegrafische verbinding

tussen leiding en eenheden, inzet van geweren en kanonnen met superieure vuurkracht en gebruik van efficiënte strategische methodiek. Zoals het gescheiden marcheren en het verenigd toeslaan, toepassing van de flank-aanval, vervanging van het concept van de uitputtingsoorlog door dat van de omsingeling van de vijandelijke strijdmacht. De Pruisische zege boezemde internationaal ontzag en vrees in. Het machtsevenwicht was verstoord. Twee potentaten stonden tegenover elkaar: een Pruisische haantje, Von Bismarck, in de ban van Friedrich der Grosse, alias Alter Fritz, en een Gallisch haantje -keizer Napoleon III- smachtend naar de grandeur van de grote Napoleon.

Het rijzen van de ster van Pruisen had onderwijl een dramatisch effect gehad op het denken in Den Haag over de nationale veiligheid. Heel subtiel werd in de Staten Generaal lucht gegeven aan de nieuwe dreiging. Zorg ontstond dat Nederland kon worden overrompeld. Pruisen grensde immers aan ons land. "Hoeveel tijd voor die inundering (van de NHW in Utrecht) nodig zal zijn wil ik nu niet zeggen, want onze naburen behoeven dit niet te weten", deelde de defensie-minister eind 1862 aan een bezorgde Staten Generaal mee. De defensietop werd beducht voor een rappe Pruisische opmars naar het centrum van Nederland. Ineens werd het risico van het met een slakkentempo werkende inundatiestelsel van de NHW in volle omvang voelbaar. De Pruisen konden eerder in Utrecht staan dan het inundatiewater! Het werd cruciaal het oostelijk front te versterken om een vijandelijke opmars te vertragen. Ongerustheid was er ook dat de aanvallers het Pannerdensch Kanaal geheel of deels zouden afdammen. Het water dat nodig was voor inundatie van het leeuwendeel van de NHW zou dan worden afgeleid naar de Waal. In dat geval zou de weg naar het zenuwcentrum van het koninkrijk openliggen. In korte tijd werd de legertop opgezaaid met een nachtmerrieachtig scenario.

Een kazemat als voorpost op de dam die de scheiding vormt tussen het Pannerdensch Kanaal (links) en de Waal. Controle over de verdeling van het water was van vitaal belang om te voorkomen dat de vijand het kanaalwater dat bestemd was voor de waterlinie zou afleiden naar de Waal.

Het Pansterdam Kanaal en zijn verlengde -de Neder-Rijn en Lek- leverden het water voor het allerbelangrijkste, centrale, deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie; zie de donkergekleurde gebieden. Een geslaagde afdamming bij Pansterdam zou voor de vijand de weg openen naar het hart van het koninkrijk.

Zucht van verlichting

In deze kommervolle tijd was Jan Blanken aangetreden als Minister van Oorlog. Blanken beseftte drommels goed dat de hoofddam bij Pannerden moest worden versterkt. Hij wilde hier een duchtig fort laten verrijzen om de splitsing van het kanaal en de Waal te kunnen beheersen. En om zo ook een stokje te kunnen steken voor pogingen tot hindering van de watertoevoer naar de NHW. Er werden alvast grondboringen verricht op de hoofddam. En op de staatsbegroting voor 1863 was een flink bedrag uitgetrokken voor de fortbouw. Maar de Minister van Binnenlandse Zaken gooide roet in het eten. Er was in Den Haag een lawine van klachten binnengekomen. Een fort op de hoofddam zou minder ruimte geven aan de rivier de Waal. Verstoorde waterafvoer en ijsverstoppingen zouden gevaar gaan opleveren voor de dijken, met name die van de Liemers. Bijgevolg werd een streep gehaald door de fortplannen; de impasse hield jarenlang aan. Blanken kon slechts het oostelijk frontier versterken met de forten Boven- en Beneden-Lent, Fort Elden en Fort Westervoort. Een Pruisische opmars zou dan in ieder geval kunnen worden vertraagd. Maar een vijandelijke poging tot afdamming van het Pannerdensch Kanaal en een daardoor lamgelegde watervoorziening van het voornaamste deel van de NHW bleven spookbeelden.

Na de zomer van 1866 - toen Pruisen Oostenrijk neersabelde - heerste in Nederland geweldige bezorgdheid. Pruisen bleek niet wars van geweld en annexatie van kleine 'Duitse' staten. Het had ook een superleger. Hoe zou die nieuwe grootmacht omgaan met het kikkerlandje? Dit voelde zich moederziel alleen. Engeland had Denemarken in 1864 in de steek gelaten. En Frankrijk durfde Pruisen niet krachtdadig te lijf te gaan. Keizer Napoleon III zocht wel langs diplomatieke weg compensatie. Hij wilde de Pruisische gebiedsaanwas erkennen als Frankrijk de linker Rijnsoever mocht inpalmen. Daarbij aasde de Franse keizer op kansen om België en Luxemburg in te lijven. Netelig voor Nederland was dat koning Willem III fungeerde als groot-hertog van Luxemburg en dat hier Duitsers woonden. Ook was in de Luxemburgse hoofdstad een Pruisisch garnizoen gelegerd. In maart 1867 meende de Franse keizer het stilletjes op een akkoordje te kunnen gooien met koning Willem III. De koning werd gevraagd Luxemburg aan Napoleon te verkopen. Koning Willem was niet ongenegen. Maar hij besloot eerst het Pruisische staatshoofd in te lichten. Het plan tot verkoop van Luxemburg werd daarna openbaar; de Duitse publieke opinie raakte verhit. Niet gepikt werd dat een oer-Duits land dat meerdere Duitse keizers had geleverd in Franse handen kwam. Begin april 1867 ontving Den Haag een huiveringwekkend telegram uit Berlijn. Verkoop van Luxemburg zou leiden tot oorlog. Prompt stuurde Nederland het antwoord: "Overdracht van Luxemburg opgegeven". Het wapengekletter hield aan, door de gekrenkte trots, zowel in de Duitse staten als in Frankrijk.

Op het nippertje bracht een conferentie in Londen een vreedzame oplossing. Luxemburg werd daarbij tot neutraal land verklaard. Bovendien werd Limburg uit de Duitse invloedssfeer gehaald en weer een gewoon Nederlands gewest. In mei 1867 ging een zucht van verlichting door politiek Den Haag.

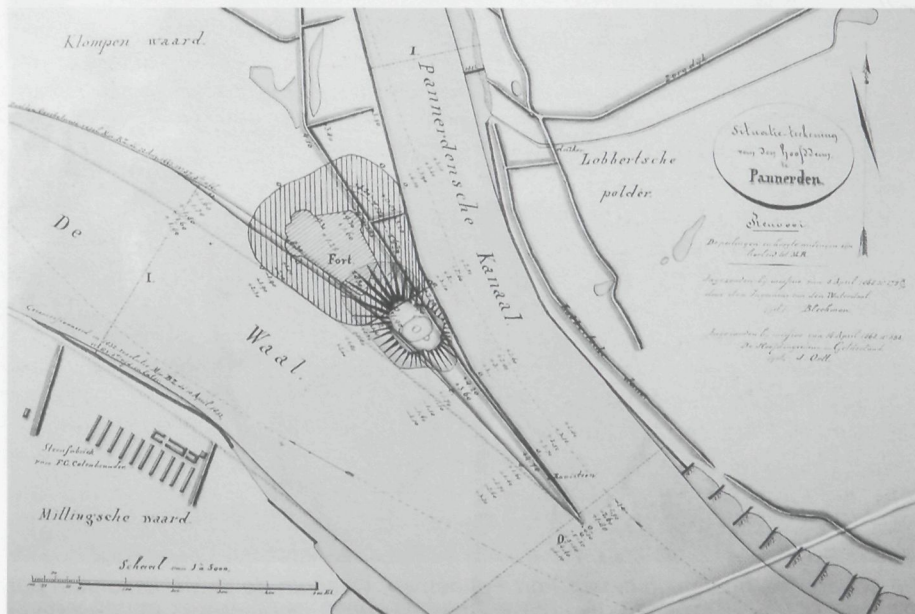
Bloedig treffen

Intussen - in het jaar daarvoor - was generaal Jan Blanken een illusie armer opgestapt als Minister van Oorlog. Nog altijd lag er geen fort op de strategisch gewichtige hoofddam bij Pannerden. Blanken werd opgevolgd door Johannes van den Bosch. Na de zegepraal van de Pruisische wapens in de hete zomer van 1866 hamerde ook hij op het belang van de bouw van een fort bij de splitsing van de Waal en het kanaal. Maar waterstaat kon nog altijd dwarsliggen. Vandaar dat Van den Bosch op de proppen kwam met een plan tot aanleg van een kanaal van de Waal bij Dodewaard tot de Neder-Rijn bij Opheusden. Het afwezig zijn van een fort op de hoofddam zou de Pruisen bij invasie kunnen verlokken tot afdamming van het Pannerdensch Kanaal. Het kanaal Dodewaard-Opheusden kon dan redding bieden. Het zou dan het naar de Waal afgeleide, kostbare inundatiewater dwars door de Betuwe heen kunnen terugvoeren naar de Neder-Rijn-Lek! Dit plan stamt uit een tijd van paniekstemming wegens de verrassend snel aangezwollen macht van Pruisen en grote zorg over de relatie van Luxemburg en Limburg met de nieuwe, door Von Bismarck beheerste Noord-Duitse Bond. De zelfstandigheid van het koninkrijk leek op de tocht te staan.

Terzelfder tijd werd in Den Haag nog een belangrijke stap gedaan. Bij besluit van koning Willem III kwam in de herfst een commissie van defensie- en waterstaatsingenieurs van de grond. Zij moest de sores rond de bouw van een fort op de hoofddam bij Pannerden oplossen. Dat het militaire belang overheerste, blijkt uit het feit dat de voorzittersstoel werd bezet door een generaal.

In het bewogen jaar 1867 kwam er pas goed schot in de zaak. De Luxemburgse crisis bracht de Nederlandse zelfstandigheid aan de rand van de afgrond. Daarna hield de ongewisheid aan. Wijd en zijd heerste het schrikbeeld van een bloedig treffen tussen Pruisen en Frankrijk. Een oorlog, waarin Nederland kon worden meegesleurd. Kort voor de kerst van 1867 werd aan de Staten Generaal gemeld dat waterstaatkundige bezwaren géén sta-in-de-weg meer waren voor de geplande fortbouw. Intussen waren er al meerdere ontwerpen gemaakt. Nieuwe zouden nog volgen. Het bleek een heksenkarwei een vesting te bouwen in de Waalbedding zonder de waterafvoer ernstig te verstoren. Tenslotte, in de loop van 1868, kwam er een bruikbaar ontwerp uit de bus. Gekozen was voor een polygonaal fort met caponnières: kleine halfronde uitbouwen om de droge gracht te bestoken. Het was een doorwrocht ontwerp.

Het fort was veel groter dat de meeste vorige ontwerpen. Omwille van het rivierbelang was de vesting wat opgeschoven richting de Betuwse dijk. Verder zou de Waalbedding worden verruimd aan de Millingse kant. De bouw van het superfort startte in 1869.

Kaart van april 1868 met twee forten geprojecteerd in de hoofddam. Uit rivierkundig oogpunt werd het fort dicht bij de Betuwse bandijk geplaatst. Het fort kon daardoor ook een grotere omvang krijgen. Vooruitstrevend was dat de fortbouw in de Waalbedding zou worden gecompenseerd door een verruiming van de rivieroever aan de Millingse kant.

Terwijl er volop werd gezwoegd rond de hoofddam, brak de lang gevreesde oorlog tussen Pruisen en Frankrijk uit. Door wateroverlast, vrieskou, duurte en andere tegenslag werd de fortbouw vertraagd. In oktober 1870 kwam een ongeruste koning Willem III een kijkje nemen op de hoofddam. Inmiddels was de mobilisatie afgekondigd. Het fortgarnizoen kreeg oorlogsterkte. En hulpbatterijen werden opgeworpen om het nog incomplete fort bij een invasie in staat te stellen zijn missie uit te voeren. Kanonneerboten moesten die verdediging schragen.

Masterplan

Gelukkig geraakte Nederland niet in oorlog. Aan Fort Pannerden werd in 1871 de laatste hand gelegd. Het was een formidabele vesting. Een horzel-nest, in oorlogstijd bezet door een kleine driehonderd man en bewapend met

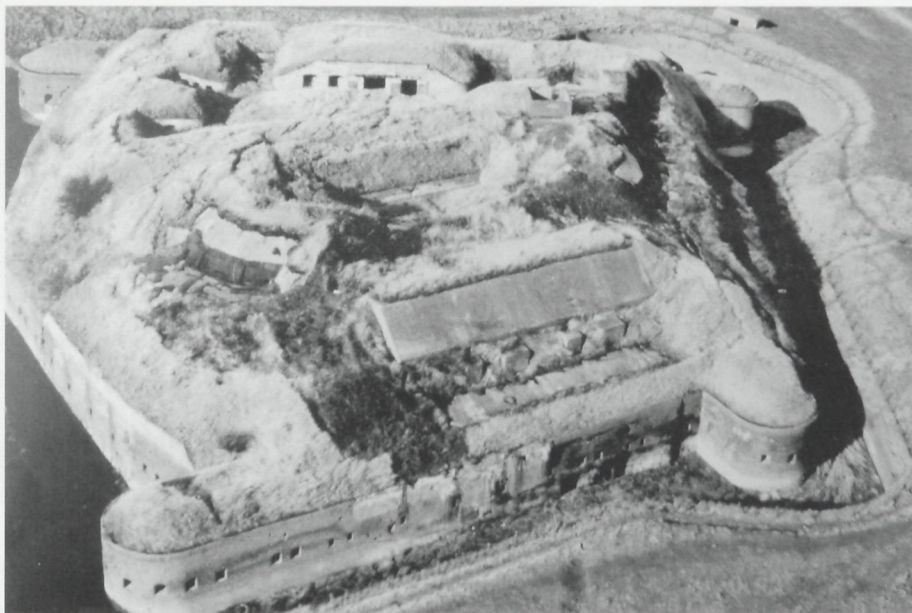
tientallen kanonnen en mortieren. Zwaar geschut met getrokken loop beheerste de Waal, het Pannerdensch Kanaal en het Bijlandsch Kanaal.

De voormalige hoofdbatterij van Fort Pannerden, waarvan de zware kanonnen het Bijlandsch Kanaal konden bestrijken. Vooraan een caponnière: een halfronde uitbouw vanwaar flankerend vuur kon worden uitgebracht op de droge gracht.

Eindelijk was het vele jaren zo vurig verbeide fort een feit. Een fort, dat vooral de toevoer van water moest veiligstellen naar het leeuwendeel van de waterlinie. Nog vele jaren zou het waken over de blauwe levensader -de kraan- van de NHW. Het was een van de sterkste forten van Nederland. Maar zijn betekenis veranderde al tamelijk snel door de stormachtige ontwikkeling in de wapentechnologie. In de Eerste Wereldoorlog was het Duitse supergeschut -de Dikke Bertha- bij machte het eenzame fort met zijn manshoge, bijna een ton wegende granaten geheel te verpulveren.

Maar goed dat onderwijl de watertoevoer naar de NHW fiks was verbeterd. Het aanbrengen van extra sluizen langs Waal en Lek en de bouw van inundatiekaden en -kanalen maakten dat het water sneller kon toevloeien dan ooit. Maar zelfs onder die nieuwe omstandigheden was voor Fort Pannerden een sleutelrol weggelegd als waarborg voor een onbelemmerde aanvoer van inundatiewater. Tot in de meidagen van 1940 toe. Het fort geraakte toen alras omsingeld. En hoewel belaagd door Stuka's en artillerie, streek de bezetting pas op elf mei 's avonds het vaantje.

Fort Pannerden vormde een supermodern, polygonaal fort. Een fort met veelhoekige omwalling en rechte fronten, beschermd door caponnières. Deze vuurspuwende berg vormde een van de belangrijkste en meest geduchte forten van Nederland.

Na de pauze is ingegaan op de actualiteit, op de vraag wat te doen met de stille getuigen van de bewogen verdedigingsgeschiedenis van ons land. Om deze geschiedenis zichtbaar en beleefbaar te maken is een idee geopperd voor een structuur van landschappen en cultuurhistorie in Midden-Nederland. Ingezoomd werd op de grote kans de sfeer van de NHW te verbinden langs de vitale levensader van die linie -Lek, Neder-Rijn en Pannerdensch Kanaal- met de Gelderse Poort. In die sfeer zou door samenwerking tussen gemeentelijke en provinciale overheden kunnen worden gewerkt aan herkenbaarmaking van de verdedigingslinies die lange tijd hoedden over de zelfstandigheid van Nederland. Gestreefd zou moeten worden naar opknapp van forten, goede landschappelijke inpassing ervan, realisatie van verkeersluwe sferen -vooral langs de dijken- voor educatief en ecologisch toerisme. Met zo'n structuur zou een waardevolle dimensie kunnen worden toegevoegd aan de sfeer van de NHW. Het (inundatie)water kwam immers niet uit de lucht vallen. Het kwam nu eenmaal toevloeien vanuit het oosten, vanuit de omgeving van het nog altijd majestieke fort op de hoofddam. Vanuit een richting ook, vanwaar niet alleen het water komt maar ook diegenen die we vroeger juist buiten de deur wilden houden, de Duitsers, en -met hennatuurlijk ook de welkome gelden uit Brussel.

Ferdinand van Hemmen

Toneelvereniging Inter Nos

Deze toneelvereniging is rond 1950 ontstaan uit verschillende protestantse verenigingen uit Bemmelen en Ressen. Een van de initiatiefnemers was Gerard Rietveld. Hij was dan ook de eerste voorzitter en voerde de regie over de eerste toneeluitvoeringen. Vrij kort na de oprichting werd evenwel een echte regisseur aangetrokken: de heer Snijders uit Elst.

In het begin werd gespeeld in 'Koinonia', een zaaltje achter de protestantse kerk, maar dat was door de grote publieke belangstelling al spoedig te klein, zodat men verder ging in zaal Ebbers. Er werd één toneelstuk opgevoerd in het voorjaar en één in het najaar. Meestal waren het blijspelen, een enkele keer een ernstig stuk. Telkens werden twee voorstellingen gegeven en iedere keer was de zaal bomvol. Vaak was er muziek en bal na afloop. Ooit werkte een Ambonees bandje uit Haalderen mee. Op uitnodiging van andere verenigingen en instanties, zoals bijvoorbeeld het militair tehuis in Nijmegen, speelde men ook wel in andere plaatsen.

Er waren meer leden dan er rollen waren te verdelen in de toneelstukken, zodat dan deze en dan die meespeelde. Gerepeteerd werd thuis bij leden, die de beschikking hadden over een grote woonkamer of andere ruimte, die groot genoeg was.

Toen Gerard Rietveld naar Wageningen verhuisde, nam Carel van Setten de voorzittershamer over. Hij zou voorzitter blijven tot 1963. Toen verhuisde hij en enkele andere leden vertrokken ook uit Bemmelen of moesten om andere redenen afhaken en zo kwam er een eind aan deze bloeiende vereniging.

Op de foto de cast van het drama 'Levensschaduw', dat in 1955 werd opgevoerd. Achteraan staan van links naar rechts: Marinus Minkhorst, Gerrit Minkhorst, Nol Kapel, de souffleur, Jan Ebbers, de grimeur. Op de tweede rij zien we Joke van de Pol, Hennie Frenitz, Marietje van Oist en Snijders, de regisseur. Vooraan zitten Gerard Minkhorst, Carel van Setten en Froukje Geersink.

Joop Verburg

Ambulante handel

Met de regelmaat van de klok trokken in de jaren vóór en kort na de Tweede Wereldoorlog verschillende handelaars met hun koopwaar door Bemmelen en omstreken. In het Kringblad van januari 2003 schreef Hennie Derksen daar al over. In dit verhaal komen verschillende andere handelaren voor. Sommigen kwamen alleen in het dorp en anderen struinden het hele buitengebied af. Er waren handelaars uit Bemmelen, Haalderen of Ressen, die hun klanten thuis bedienden. Maar er waren ook verscheidene kooplieden, die van elders kwamen. En van lang niet alle handelaren wist men de naam. Vaak alleen een bijnaam.

Er was van alles en nog wat te koop. Zo kwam op een dag een marskramer bij de familie Roelofs op de Plak langs. Die verkocht onder meer rozenkransen. Er waren twee soorten: gewone rozenkransen voor twintig cent en gewijde exemplaren voor een kwartje. Daar wilde moeder Roelofs het hare van weten. "Hoe zit het nou met dat verschil?" vroeg ze. "Hoe kom je aan die gewijde rozenkransen?" "Och, dat is geen enkel probleem," was het antwoord, "dat wijden, dat doe ik gewoon zelf."

Een andere koopman, in de volksmond Derk van Rik (Rijcken) genoemd, liep van boerderij naar boerderij met in één hand een koffer met daarin van alles en nog wat: knopen, sajjetwol, garen, band, spelden, kammen en dergelijke. In de andere hand had hij een stok. Zo vanuit de verte leek het heel wat, die meneer met koffer en wandelstok langs de weg aan te zien komen. Op een dag moest bij Jan Stuart een koe kalven. Dierenarts Van den Born was daar bijgehaald omdat er wat problemen waren, die de boer zelf niet aankon. Toen zag Jan Stuart in de verte de koopman aankomen met zijn koffer in één hand en een wandelstok in de andere. Hij herkende hem niet en bedacht, dat hij zelf zulk deftig volk niet verwachtte. Die meneer zou de dierenarts wel moeten hebben, dacht hij. Hij liep de stal binnen en zei tegen Van den Born: "Er komt iemand met een koffer aangelopen. Die zal u wel moeten hebben." De veearts, de mouwen nog opgestroopt, liep naar buiten en zag daar Derk van Rik met zijn 'agozie'; zo noemde hij zelf zijn handel. Toen iedereen uitgelachen was, ging de koopman naar moeder de vrouw om wellicht iets te verkopen en begaf de dierenarts zich weer naar de kalvende koe.

In de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw liep de economie sterk terug. Er werd minder gevaren en verscheidene matrozen op de grote vaart werden werkloos. Nu zaten er onder die matrozen nogal wat Chinezen. Die kwamen plotseling aan wal en moesten op de een of andere manier de kost verdienen. Terug naar China was, vanwege de politieke situatie daar, moeilijk. Om in hun levensonderhoud te voorzien, begonnen ze pinda's te verkopen langs de deur. Die pinda's waren tot blokjes geperst en verpakt in doosjes,

ongeveer zo groot als een pakje sigaretten. Daarnaast verkochten ze vaak zijden sjaals en stropdassen. Als zo'n pindachinees in de buurt kwam, werd door de opgeschoten jeugd een liedje gezongen. Dat ging zo:

*Pinda, pinda, lekka, lekka.
Als je maar vijf centen biedt,
pinda, pinda, lekka, lekka
of je kauwen kan of niet,
'k sta in Dommel bij m'n trommel,
tot ik uit mijn jasje waai.
En van je tsjing, tsjing, tsjing
en van je tsjang, tsjang, tsjang,
sjiriwieriwiet Sjanghai!*

Sommigen zongen als middelste regel: *'Hoor die rommel in die trommel.'* Op school eindigden de geschiedenisboekjes met de 'grote oorlog' (de Eerste Wereldoorlog 1914-1918). Zo rond 1930 had Jo Roelofs in zijn boekje bijgeschreven: '1930: Opkomst van de Pindamannetjes.'

Als je een karretje op twee fietswielen aan zag komen, geduwd door een man, en waar rook vanaf kwam, dan wist je, dat Jan 'de Tinnegieter' er aan kwam. Op dat karretje stond een potkacheltje. Bij een klant zette hij het wagentje op een stelt en vroeg hij of er wat te repareren was. In het kacheltje stookte hij iets wat op briketten leek, maar wat vreselijk stonk en rookte. Het vuur gebruikte hij om zijn soldeerbout te verhitten om zijn reparaties uit te kunnen voeren. Hij repareerde potten, pannen, emmers, enz. Jan kwam twee keer per jaar langs. Overnachten deed hij in 'Hotel de Pijp' (de steenfabriek). Daar hadden ze centrale verwarming....

Piet Dulos uit Oosterhout reed altijd op een transportfiets. Hij was opkoper van mollen- en konijnenvellen. Mollenvellen brachten vijf cent op, maar een gaaf konijnenvel deed al gauw twintig cent. Verder was hij een ulkenjager. Ulken zijn bunzings, die (toen) vaak nestelden bij de boeren onder de hooimijt of ook wel bij bakkers onder de takkenbossenmijt. De bakkers stookten hun ovens met takkenbossen. Vooral de boeren hadden een hekel aan ulken, want die lustten wel een kippetje. Dulos had altijd zijn hond bij zich en die reageerde meteen als er een ulk onder een mijt zat. Soms handelde Dulos wel in kalveren om iets bij te verdienen.

Nu en dan zag je Tinus Martens uit Elst langskomen. Hij handelde in oud ijzer. Kennelijk was daaraan wel een en ander te verdienen, want Tinus had het financieel niet slecht. Wim 'van Lot' (Peters) hield hem eens aan op straat en vroeg hem: "Hoe kom jij toch aan zoveel geld?" "Wel," was het antwoord, "wat jij weggooit raap ik op en zodoende...."

Op deze foto zien we bij de maalderij van Meurs: vanaf links Cor Kregting, Daan Meurs en Jan Meurs.

Met regelmaat kwamen ook de jongens van Frits Meurs van de Plak langs met meel. Meestal werd dat bezorgd bij kleine boeren, steenfabrieksarbeiders en mid-

denstanders, die vaak wel een enkele koe en een paar varkens hielden. Als iemand eens hoog van de toren blies, zei men wel: "Wel opscheppen, maar gin keue ien 't hok!"

Frits Meurs was tot ±1928 zaakvoerder van de ABTB in Bemmelen. Hij verkocht veevoer, wat zijn zoon Jan en later Daan rondbrachten op een platte wagen, zonder bok. Hij zat dan aan de zijkant van de wagen met beide benen aan één kant. Van een tonspuit die niet meer gebruikt werd, was een tweewielig trekagentje gemaakt waarmee de jongens wel meel wegbrachten. Soms kregen ze wel een dubbeltje 'bezorgloon'. Het malen van het graan werd eerst uitbesteed aan Geert Derksen in de Molenwei. Rond 1928 is Meurs echter zelf gaan malen. Hij raakte bij inschrijving de Boerenbond kwijt aan Toon Knipping, die dat bedrijf voortzette aan de overkant van de Plak. Ondertussen kwamen de grotere boeren met hun graan in zakken bij mulder Meurs om te laten malen. Als Dorus Evers uit Ressen met een wagen vol zakken graan bij Meurs kwam om te laten malen en de hond lag op de wagen, durfde niemand een zak aan te raken. Als je iets op de wagen gooide, accepteerde de hond dat. Maar er iets afhalen was er niet bij. Dat mocht alleen de baas doen.

Ook Daan Meurs moest al vroeg aan de bak. Als veertienjarige jongen moest hij eens zakken maïs brengen naar Van der Kroon op 'Den Heuvel'. Hij kreeg de wagen niet op deel gemaneuvreerd en moest de circa tien zakken van 75 kg elk op de rug naar binnen dragen. In de oorlog werd er veel clandestien gemalen en dat leverde nogal wat klanten op. In die tijd nam Daan Meurs het bedrijf van zijn vader over.

Een andere meelhandelaar was Chris Meurs aan de dijk. Dat was geen familie van Meurs van de Plak. Bernd Berends, de knecht, reed met paard en wagen en Meurs zelf reed een behoorlijk grote vrachtwagen. Als het paard een zware vracht de dijk op moest zeulen, zette men de vrachtwagen er voor, met de wagen verbonden door een lang touw of ketting en die hielp het paard trekken. Op het laatst echter weigerde het dier ook maar een bijna lege wagen de dijk op te trekken, zonder hulp van de vrachtwagen. Toen is Meurs voor het paard uit met de vrachtwagen omhoog gereden. De wagen was niet met de vrachtwagen verbonden, maar het trekdier liep zonder problemen mee de dijk op.

In de zestiger jaren kwam er een eind aan het thuis bezorgen van het meel en toen verdween ook Daan Meurs, gezeten op de platte wagen met een paard er voor, uit het straatbeeld.

Voddenboeren kwamen niet zo vaak langs en als ze langskwamen werden ze nauwelijks opgemerkt. En hun namen waren ook niet bekend. Er was eens een voddenkoopman, die in de buurt van scholen ging staan. Daar wachtte hij de kinderen op als ze naar huis gingen. Hij vertelde hen, dat ze de volgende dag wat oud textiel van huis mee moesten brengen. De kinderen zouden dan een cadeautje krijgen, een molentje op een stokje of ballon of iets anders van weinig waarde, maar begerenswaard voor kinderen. De zusters-onderwijzeressen van de school waren het daar niet mee eens en die stuurden hem weg, zodra ze het in de gaten kregen. Laat hem de handel maar bij de mensen thuis op gaan halen, vonden ze.

Groenteboer Te Brinke reed het dorp rond met een hondenkar. De vrij grote hond liep ingespannen voor de wagen. Een waterkannetje, waaruit de hond drinken kon als hij dorst had, hing aan de wagen. Dat was wettelijk verplicht. Als de hond, een grote herdershond, plezier had in zijn werk of bekenden tegenkwam, zwaaide hij met zijn staart heen en weer, en die streek dan net over de groente die op de kar lag. Als iemand daar iets van zei, was het antwoord: "Dat is het aroma, dat je er gratis bij krijgt." In het buitengebied had hij niet veel klanten want daar hadden de meeste mensen groente uit eigen tuin.

Van der Kemp uit de Molenwei ventte petroleum. Ook Hent Drieschein uit het Vossenhol reed langs zijn klanten met een handkar waarop een groot vat was gemonteerd, waarin hij petroleum vervoerde. Die werd per liter aan huis verkocht. De meeste vrouwen kookten in die periode op petroleumstelletjes. Drieschein had bij zijn baan nog tijd over en als er iets te doen was in het dorp, bijvoorbeeld als de ijsbaan was geopend, liep hij met een groot bord door het dorp. Daarop dat stond vermeld waar die baan was, zodat iedereen het kon weten. Er was geen vaste ijsbaan. Die werd gewoon daar ingericht waar een goed stuk ijs te vinden was.

Zo meldde hij het ook wanneer er een noodslachting was geweest. Een koe met bijvoorbeeld een gebroken been werd afgemaakt en 'uitgepond'. Naast de woning van Drieschein aan het Vossenhol was een slachtplaats. Daar werkte Frans Jansen als noodslachter. In geval van een noodslachting kon men daar goedkoop vlees kopen. Voor de oorlog werkte Jansen in de schuur achter 'De Kinkelenburg', wat nu de 'Tabaksschuur' is.

Foto uit 1931 van Frans Jansen, de noodslachter, bij de schuur die voor noodslachtingen werd gebruikt. Op de plaats staat nu de tabaksschuur.

Rechts Frans Jansen de slager en links zijn jongere broer Nol. Deze koe was een hele zware. Zij woog 612 kilo, levend gewicht.

Kruidenierswaren en brood werd door de verschillende bakkers ook thuis bezorgd. Ze werkten meestal met boekjes waarin de vrouwen opschreven wat ze aan boodschappen nodig hadden voor de komende week. Op zondag kwam vrijwel iedereen in het dorp om naar de kerk te gaan. Dan werden de boekjes meegenomen en na kerktijd bij de bakkers ingeleverd. Soms gebeurde dat bij de kerk, waar de mensen lang bleven staan napraten. Dat was toen een van de belangrijkste sociale contacten die men onderhield. Soms ging men naar een café, waar onder het genot van een drankje de zaken werden afgehandeld en soms ging men bij de bakker thuis koffie drinken. De boodschappen van de afgelopen week werden dan afgerekend en in het boekje stonden de spulletjes die de komende week nodig waren. Die werden dan in de loop van de komende week afgeleverd.

Thuisbezorgen was in die tijd heel gewoon. Koos Roelofs 'De Stuver', de melkboer, had drie hittekarren, vierwielige wagentjes, getrokken door een hit, een klein soort paard. Twee wagens werden door knechts gereden en de derde bestuurde hij zelf. Als knechts werkten daar onder meer Thé Bouwman, Koos van Brakel, Grad Bremer en Harry Polman. Met die wagens

werd melk bezorgd. De vrouwen kwamen met hun pannetje bij de wagen en kregen daar één of meerdere liters melk ingegoten.

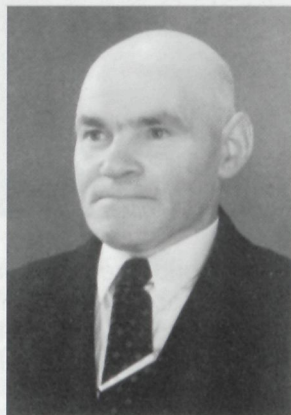

De versierde melkwagen van Koos Roelofs in de optocht van 1 september 1928 ter gelegenheid van koninginndag. Naast Koos Roelofs zit Koojsje van Brakel. Op de achtergrond zien we de boerderij van Janssen, waar ook Scholl nog woonde, op de hoek van de Teselaar en de Dorpsstraat.

Op zondag kon je bij Roelofs op de Karstraat, mits je geld had, een ijsje kopen. Dat kostte een stuiver. De bijnaam 'De Stuver' had daar niets mee te maken. Vroeger, als voerlui van de veiling terug kwamen, haalden ze bij de ouders van Roelofs voor hun laatste stuiver een borreltje. Er was geen café, maar de borrel werd gewoon op de geut (keuken) geschonken. Daarom heette die boerderij 'De leste Stuver' en zo kwam Roelofs aan zijn bijnaam.

Roelofs had ook twee ijscokarren, waarmee Jan en Toon Gunsing het dorp door reden. Op een dag slipte iemand van het personeel op een glad stuk weg en brak zijn pols. Toen moest Wim Roelofs de school in Nijmegen, waar hij leerling was, opzeggen en verruilen voor de melkventerij. Hij is nooit meer naar school teruggegaan en toen vader met het bedrijf stopte nam Wim het van hem over.

Koos Roelofs, bijgenaamd 'De Stuver' (1895-1970).

Ook de gebroeders Gaertner brachten melk rond. Bernard Gaertner werkte als bouwvakker bij de firma Stoffels. In 1925 viel hij bij bouwwerkzaamheden van het dak van het schip van de katholieke kerk. Zijn broer Wim bracht hem

met de meeste spoed in een taxi naar het ziekenhuis in Nijmegen. Tegen alle verwachting in overleefde Bernje, zoals iedereen hem noemde, het ongeval. Hij moest echter een ander beroep kiezen. In 1926 begon hij melk te venten. Hij reed dan met een transportfiets waarop een melkbus stond.

Toen zijn broer Nol werkloos raakte, vroeg Bernje hem Haalderen voor zijn rekening te nemen. Van toen af voerden ze de naam gebroeders 'G.A. en B.A. Gaertner'. Ook de kinderen moesten na schooltijd regelmatig mee helpen om melk weg te brengen.

Rond 1930 werd een wagen met paard aangeschaft. Bernje Gaertner had ook een hond en die was altijd bij de baas te vinden als hij ging venten. Hij

zat nooit aan de riem; bijna altijd liep de hond tussen de benen van het paard en dat trok natuurlijk veel bekijks.

Op deze foto zien we Bernard Gaertner met zijn melk-wagen. Het huis op de achtergrond is de winkel met woonhuis van slager Heijmen aan de Dorpsstraat.

Na de oorlog heeft Bernard Gaertner nog tot ±1960 in een noodwoning gewoond. Vooral in de winter was het behelpen om de melk dooi te houden! Op een dag in 1956 heeft Bernje een ongeluk gehad. Het paard was ergens van geschrokken en Bernard greep hem bij de bit om hem in bedwang te houden, maar dat lukte niet. Gaertner kwam in een droge sloot terecht en het paard en de wagen boven op hem. Dank zij de tas met klantenboekjes en geld die zijn belangrijkste organen beschermde, overleefde hij het ongeval. Enkele omstanders hielpen hem onder de wagen uit. In 1961 stopte Bernje met de melkhandel. Zijn broer Nol is nog een paar jaar doorgegaan.

Tussen Gaertner en Roelofs heerste een stevige concurrentie die na de oorlog wat milder werd. Als een van beiden eens wat flessen pap of iets dergelijks te kort kwam, hielpen ze elkaar wel.

Enkele boeren hadden klanten voor hun eigen melk, die ze ook wel thuis bezorgden. Je had daarvoor een ventvergunning nodig. Die was zonder problemen, maar uiteraard tegen betaling, bij de gemeente verkrijgbaar.

Visboer Willem Kersten had zo zijn vaste klanten. Hij kwam uit Wijchen en reed met een bakfiets. Zijn zoon Hent reed eerst met een ponykar en later met een driewielig autootje, een 'Lloyd'.

*Willem Kersten
met een van
zijn klanten bij
de viskar.*

De hoofdmoot van wat verkocht werd, was inlegharing. Die haring was gepeld en werd door de mensen zelf verder gezuurd in een pot. Verder

werd verse haring verkocht om te bakken. Dat noemde men bakbokking. Omdat er op de kar ook wel vis werd schoongemaakt, liep er meestal een heel regiment katten om de wagen in de hoop dat er iets lekkers zou afvallen.

Ook Hendrik Bos uit Spakenburg verkocht in deze streek vis langs de deur. Daarmee begon hij vrijwel direct na de Tweede Wereldoorlog. Hij had een transportfiets en voor een fles jenever mocht hij meerijden met een andere visboer die een vrachtwagen had. Die ging naar Angeren en van daaruit vente Bos zijn waren uit in deze omgeving. Hij deed dat samen met zijn vrouw Aaltje, beiden gekleed in Spakenburgs ventersboezeroen. Dat is anders dan een vissersboezeroen, maar de bevolking hier zal het verschil nauwelijks gezien hebben.

Later kreeg Bos de beschikking over een driewielig autootje. In Lent werd op donderdagmorgen koffie gedronken, eerst bij de familie Buurman en later bij de familie Van Kolck.

In Haalderen verkocht Bernd Holland in zijn café annex kruidenierswinkel aan de Van der Mondeweg zure haring en potten rolmopsen in het zuur voor Bos. Toen er in Bemmeler een weekmarkt werd opgezet, kwam Bos daar ook met een verkoopwagen staan. Sinds 1981 exploiteert zoon Wouterus de wagen, samen met zijn zonen en dochter. Op donderdagmorgen wordt door de familie Bos nog vis gevent. Ook Hent Kersten, en later zijn dochter Dinie, zette zijn handel voort op de markt, zodat de Bemmelse markt nu twee visboeren kent.

Hendrik Bos en zijn vrouw Aaltje. Hendrik draagt een venterstrui en Aaltje een ventersboezeroen.

En zo trokken er nog meer handelaren rond. Bleekman kwam uit Bemmeler. Hij reed met een tweewielige wagen getrokken door een paard. Op de wagen was een huif aangebracht zodat hij zijn handel droog kon houden en die huif was boven de koetsiersplaats verhoogd. De wagen zelf was voorzien van verscheidene laadjes, waarin zich lappen, garen, band, knopen, enz. bevonden. Over het algemeen had hij nauwelijks haast, zodat de mensen hem 'de snelheid' noemden. Op een dag hield de huishoudster van Borus Evers hem aan en vroeg: "Bleekman, heb je ook stopsajet?" Bleekman bleef rustig op zijn hoge zitplaats zitten en zei: "Ik geloof het niet, nee, 'k weet het wel zeker, dat ik dat niet heb. Anders moet ik nog van de kar komen...."

*'Heb je scharen te slijpen?
Dat kun je begrijpen!
Zolang als ik riep:
"Scharenslijp!"*

Als je dat versje hoorde dan wist je dat Falize de scharenslijp uit Nijmegen er aan kwam. Hij reed met paard en wagen waarop zijn slijpstenen waren gemonteerd. Als hij veel te slijpen had en het werd laat, dan stalde hij zijn paard

en wagen op een van de vaste adressen op zijn route, bijvoorbeeld bij Selman in Huissen en dan ging hij met de bus naar Nijmegen terug om thuis te gaan slapen. Een dag later sleep hij dan weer verder.

Ook Falize was in 1928 met een groot gezelschap present bij de feestelijke optocht ter gelegenheid van koninginnedag. Hier zien we zijn versierde wagen bij 'De Fiool' aan de Loostraat voorbij komen. Het bord achterop de wagen vermeldt de tekst: U^e scharensliep Falize – hulde aan hare majesteit.

Aan de deur werd ook 'muziek' aangeboden. Iedere donderdag kwam orgelman Dinnissen uit Driel naar Bemmelen. Hij had een groot gezin, maar iedereen hielp mee, zowel met het draaien van het wiel als met het rondgaan met de centenbakjes.

Hentje Arts uit Gendt had een trekharmonica. Hij belde aan en als de deur opengedaan werd, begon hij te spelen. Hij speelde net zo lang tot je hem geld gaf. Dan stopte hij meteen met spelen zelfs midden in een nummer en ging naar de volgende klant. Moeder Roelofs liet hem meestal eerst helemaal uitspelen, voordat ze hem geld gaf. Ze wilde waar voor haar geld.

Ook van kerkelijke zijde kwamen 'venters' langs de deur. Drie dagen per jaar waren ze er, op Paaszaterdag en op de dinsdag en woensdag na Pasen. Ze brachten dan wijwater rond. De mensen bewaarden dat in een fles, met een palmtak die ze met Palmzaterdag in de kerk gekregen hadden. Als er onweer was, werd het huis van binnen met de palmtak met wijwater besprenkeld. Vaak hing er naast het bed in de slaapkamer een bakje met wijwater. Men doopte daar voor het slapengaan een vinger in en sloeg daarmee een kruisje.

Iedereen werd bereikt ook al woonden ze op 'Bazerabel'; een uitdrukking die de jongelui gebruikten voor ver weg. Van de wijwaterverkopers is onderstaande foto, die helaas van minder goede kwaliteit is.

Bij het Wilhelminapaviljoen (links) en het St. Liduinaziekenhuis (rechts) zien we vanaf links: Wim Janssen, Wim Steenhof, zittend op de kar Hendrik Verweijen, een onbekende jongen met pet, met muts Henk Stoffels, Gé van Soest, Jo Bruins, Hein Boerboom en bij de kop van de hond Daan Meurs.

Momenteel komt bijna geen handelaar meer langs de deur. Daarmee is een stuk folklore verdwenen. Nu gebruiken boodschappende mensen de supermarkten en de weekmarkt in Bemmelen als sociaal trefpunt. Alleen de ouderen onder ons denken soms nog met weemoed terug aan de vele venters, die wat leven in de brouwerij brachten langs de weg.

Met dank aan Wouterus Bos, Piet Gaertner, Louis Jansen, Dinie Kersten, Daan Meurs, Wim Roelofs, de broers Jo en Herman Roelofs en mevrouw Van Duren.

Joop Verburg

De 'Els-hof' in Ressen

In september 2004 is het precies 75 jaar geleden dat dit huis met de naam 'Els-hof' aan de Woordsestraat 12 te Ressen werd opgeleverd. Het huis is tegenwoordig eigendom van de heer Henk Wolters. Het was zijn vader Herman Wolters waarvoor dit 'woonhuis met achterhuis' werd gebouwd.

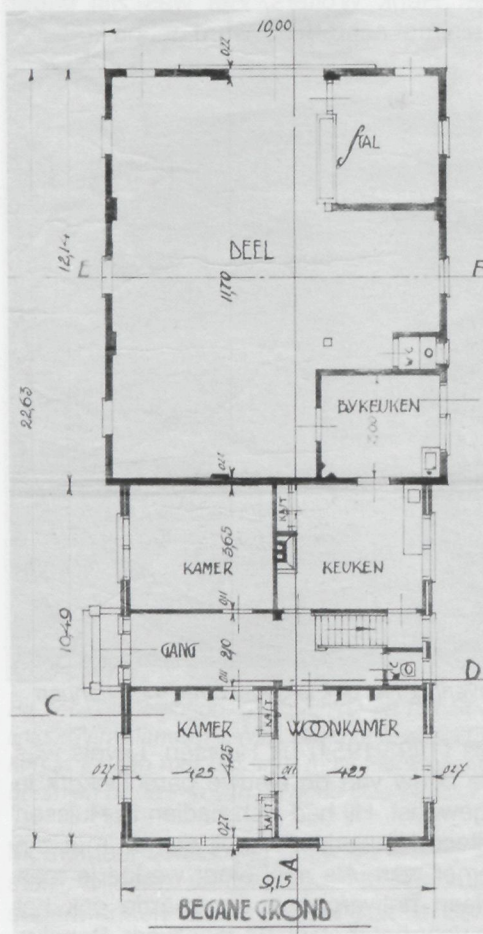

De 'Els-hof' gefotografeerd kort na de oplevering. Het dak is gedekt met rode pannen.

Architect van het huis was Giel Levels (1893-1954) uit Huissen. Levels was een Limburger die als opzichter bij de bouw van de nieuwe parochiekerk in Huissen-Zand (1926) betrokken was geweest. Hij had zich nadien in Huissen gevestigd als aannemer, tevens architect. Hij werkte daarbij samen met zijn broer Jan (1899-1969) die ook aannemer was. Als aannemer werkte je toen nog volop mee. Giel maakte niet alleen ontwerpen, maar voerde ook het timmerwerk uit. Broer Jan was de man voor het metsel- en tegelwerk. Behalve Giel en Jan waren aanvankelijk ook nog een paar andere broers bij het snelgroeiende bouwbedrijf betrokken.

De groei van het bedrijf had duidelijk te maken met de nieuwe opvattingen van de broers over bouwen. De woonhuizen in deze streek hadden tot dan toe in het algemeen nogal een standaardindeling. Daar hoorde een voorgevel bij met de voordeur in het midden. Naast de voordeur had je aan de ene kant een opkamer en aan de andere kant de 'beste' kamer. Daarachter kwamen de

keuken en de woonkamer. Levels doorbrak deze traditionele bouwstijl, vooral door de voordeur op een andere plaats te situeren. En hij was ook een voorstander van een ruime hal met trappartij. Daar zien we op de 'Els-hof' ook een mooie uitwerking van.

voordeur en de ruime opzet van hal en trappartij, de versieringen in het toegepaste metselwerk, gebruik van glas-in-lood ramen en steile daken. Het zou te ver voeren om te zeggen dat de 'Els-hof' een typisch voorbeeld is van de bouwstijl van de Amsterdamse School, maar elementen daarvan zijn zeker aanwezig. De 'Els-hof' is daardoor ook absoluut geen 'doorsnee'-boerderij.

Een aantal kenmerken zien we verenigd rond de in de zuidgevel geplaatste voordeur. Deze fraaie deur is, afgezien van een later aangebracht nieuw paneel, nog in oorspronkelijke staat. Eromheen is glas-in-lood en siermetselwerk toegepast, zij het op een bescheiden schaal. De beide pilasters en zijmuurtjes aan weerszijden van de stoep bij de voordeur zijn de enige 'overbodige' gemetselde versieringen aan het huis. In de Amsterdamse School-stijl paste men dergelijk 'onnodig' metselwerk veelvuldig toe. Verspringende delen in een gevel, balkons, erkers, zelfs torentjes en gebogen gemetselde muren benadrukten de nieuwe opvattingen over het gebruik van bakstenen in de bouw. Bij de 'Els-hof' zijn dergelijke, minder functionele toepassingen van metselwerk niet aanwezig.

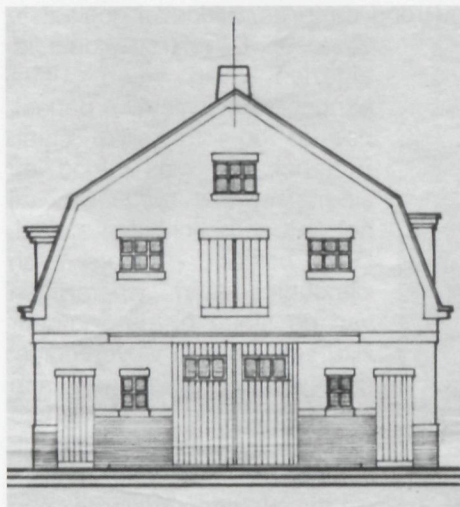

Bij de voordeur van de 'Els-hof'.

Door het fraaie glas-in-lood naast de voordeur valt een prachtig licht in de ruime hal. Na de oorlog waren deze glas-in-loodramen nog vrijwel intact. Waar vervanging van gebroken glas aan de orde was, is dat zó gedaan dat de kleuren aan weerszijden van het midden elkaars spiegelbeeld bleven. Bijzonder aan de voordeur is overigens, dat deze vrijwel nooit is of wordt gebruikt. De toerit naar het huis heeft bezoekers bijna altijd al automatisch naar de achterdeur in de noordgevel geleid.

In het metselwerk van de buitengevels zijn de aangebrachte voegen in twee kleuren uitgevoerd. Het onderste gedeelte van de buitenmuren vanaf de

fundering tot onderkant raamkozijn heeft donkergrijze voegen. Daarboven zijn de voegen uitgevoerd in een steenrode kleur specie. Hiervoor werd een kleurstof door de cement gemengd. Ter hoogte van de onder- en bovenkant van de raamkozijnen zijn in de buitenmuren zogenaamde rollagen van halve en hele stenen aangebracht.

Zoals al in het voorgaande is aangegeven, is de voordeur bij de 'Els-hof' dan weliswaar niet in het midden van de voorgevel geplaatst, toch is dit huis in veel opzichten een toonbeeld van symmetrie. Dat zie je in de voorgevel, die er altijd uit heeft gezien zoals wij deze nu kennen. En op het dak zorgen twee ramen, recht tegenover elkaar geplaatst in het steile deel van het dak, mede voor de symmetrie van de zijgevels. Maar ook in de oorspronkelijke achtergevel was de symmetrie volledig.

Tekening van de oorspronkelijke achtergevel van de 'Els-hof'.

De achtergevel ziet er tegenwoordig heel anders uit. Deze naar het westen gerichte gevel heeft altijd veel te lijden gehad van weersinvloeden, in het bijzonder van de regen. Als gevolg daarvan moesten in de loop van de tijd de schuifdeuren worden vervangen. Hiervoor in de plaats kwamen gewone, openslaande deuren. Van de beide zijdeuren gaf de linkerdeur ooit direct toegang tot de stal, waarin het paard van de familie Wolters stond.

De 'Els-hof' rond het jaar 1940.

Ten tijde van de bouw van de 'Els-hof' was er in de kern van Ressen al een elektriciteitsnet. Ook liep er rond 1930 al een transportbuis van de waterleiding van het pompstation in Lent naar het dorp Elst door Ressen. Het bestek van de 'Els-hof' geeft aan dat het huis was voorbereid op het

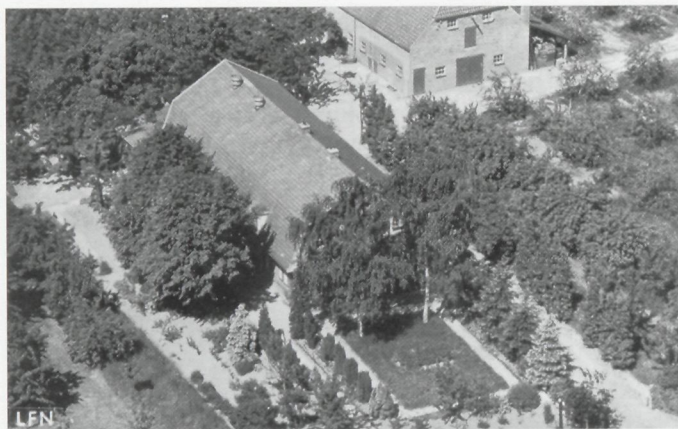
gebruik van elektriciteit en stromend water. De woning werd echter pas enkele jaren na de oplevering op deze nutsvoorzieningen aangesloten. Daarvóór werd voor de verlichting eerst nog gebruik gemaakt van petroleumlampen. Water werd met een gewone pomp opgepompt. In latere jaren is het woonhuis voorzien van centrale verwarming. Ook andere voorzieningen, passend bij de eisen van de tijd, zijn vroeger of later aangebracht.

Deze luchtfoto van 12 september 1944 geeft een goed overzicht van de directe omgeving van de 'Els-hof'. We zien de boerderij aan de Woerdsestraat, omgeven door grote boomgaarden met hoogstam fruitbomen, keurig in rijen. Tijdens de gevechten van eind september 1944 explodeerde in Doornik een Duitse vrachtauto met munitie. De klap was zo hevig, dat ook bij de 'Els-hof' de pannen van het dak vlogen. Afgezien hiervan was de oorlogschade aan de opstallen vrij beperkt. Ten zuiden van de 'Els-hof' ligt boerderij het 'Buske'.

In de beginjaren was de 'Els-hof' een groot gemengd bedrijf. Geleidelijk aan nam de omvang van de fruitteelt echter toe. Begin jaren vijftig werd besloten om met melkvee te stoppen en het bedrijf verder te specialiseren in de richting van de fruitteelt.

De 'Els-hof' is door de jaren heen altijd een familiebedrijf gebleven. Zoons van de familie Wolters werkten mee op het bedrijf van hun ouders. In de perioden dat het fruit geplukt moest worden, werden hulpkrachten ingeschakeld. In de loop van de tijd deed ook op dit bedrijf de mechanisatie haar intrede.

Huis en schuur in 1951, omgeven door bomen.

Het veranderen van de aard van het bedrijf, ging uiteraard gepaard met het aanpassen van de opstallen. De stalruimte verdween van de deel. Het achterhuis werd

ingericht voor het opslaan van fruit. Een bijgebouwde schuur werd later weer afgebroken. Zoals op de verschillende foto's goed te zien is, veranderde er aan het uiterlijk van de voor- en zijgevels van de 'Els-hof' niet veel. Aan de achtergevel waren de aanpassingen het grootst. Enige jaren geleden is het oorspronkelijke dak vernieuwd. Hier kwam een nieuwe, beschoten kap op waardoor het 'wooncomfort' van het geheel, vooral in de wintermaanden, sterk toenam. Bij deze ingreep verdwenen ook de onderhoudsgevoelige schoorstenen van het dak. Voor de oude, rode tule du nord-pannen kwamen bij de werkzaamheden aan het dak nieuwe van hetzelfde type en dezelfde kleur.

De 'Els-hof' in 1956. Hier is de schuur te zien die tegen de achtergevel aan was gebouwd.

Het woongedeelte is, afgezien van enkele aanpassingen om het huis naar de eisen van de tijd te kunnen bewonen, in grote lijnen nog in de

oorspronkelijke staat. De indeling van de vertrekken, de originele binnendeuren, de gemetselde bogen en het fraaie timmerwerk van de trap houden de 'jaren-dertig-sfeer' van het huis heel goed vast. Het huis is door de bewoners met zorg bewoond en uitstekend onderhouden.

Uit de beschikbare stukken is af te leiden, dat in de maand mei 1929 de tekeningen werden uitgewerkt en het bestek werd opgemaakt. Begin juni werd hierop goedkeuring van het gemeentebestuur verkregen en vond de gunning plaats. Het bestek vermeldde een boete van f 10,- per dag bij latere oplevering dan 1 september 1929. Het is nauwelijks voorstelbaar, kijkend naar de grootte van het pand en het vele handwerk dat daaraan te pas kwam, maar binnen drie maanden was het 'woonhuis met achterhuis' inderdaad opgeleverd. Daarbij was men overigens wel geholpen door de weergoden: gedurende de gehele bouwperiode viel er geen druppel regen.

Op de plaats waar de 'Els-hof' is gebouwd, stond vóór die tijd nog geen woning. Om plaats te maken voor de bouw moest eerst een elzenakker worden opgeruimd. Aan die boom dankt het huis zijn naam: de 'Els-hof'. Aan de Woerdsestraat ter hoogte van de 'Els-hof' staat langs de slootkant ook tegenwoordig nog een haag met elzen. Vroeger werden deze elzen aan-geplant om er onder meer bonenstaken uit te kunnen kappen. Tegenwoordig dragen ze, met de nog resterende boomgaarden, in belangrijke mate bij aan het groene karakter van dit deel van Ressen.

De 'Els-hof' in 1987.

Het gebied ten zuidwesten van de Woerdsestraat is enkele jaren geleden in het kader van de Waalsprongplannen over-gegaan van de voormalige gemeente Bemmel naar de gemeente Nijmegen. De landelijke sfeer van dit buitengebied zal de komende jaren snel verdwijnen. Op de tekentafels van de plan-nenmakers en in de besluiten van de beleidsbepalers zal, door druk vanuit de omgeving, ruimte gevonden moeten worden om het groene karakter van de

Woerdsestraat te waarborgen. Dat is niet alleen in het belang van de bewoners van de 'Els-hof' en andere panden aan deze eeuwenoude weg, maar van iedereen uit de streek die nu of in de toekomst al wandelend of fietsend nog iets van de sfeer en de rust van weleer wil ervaren.

Met dank aan de heren Henk en Eef Wolters.

Gerard Sommers

Bemmel bezorgd over Betuwelijn

Inwoners vooral bang voor schade door verlies van woning of grond en overlast door geluid en trillingen

Door onze verslaggever

de geleidelijke 13-5-1992
BEMMEL – Het werd de vertegenwoordigers van de Nederlandse Spoorwegen, het ministerie van Verkeer en Waterstaat en van de Grontmij gisteravond niet gemakkelijk gemaakt. Op een hoorzitting over de Betuwelijn werd het forum door de inwoners van Bemmel een groot aantal kritische vragen voorgelegd.

Zeker driehonderd mensen waren naar Het Wapen van Bemmel gekomen om hun zegje te doen en/of meer te weten te komen over de plannen rond de Betuweroute. Al snel bleek dat er grote bezorgdheid bij de inwoners van de gemeente bestaat over de gevolgen van de Betuwelijn voor het leefmilieu en de eigen portemonnee.

Zo maken met name de bewoners van Het Hoog zich zeer ongerust over de te verwachten geluidsoverlast. Projectleider Betuweroute van de NS W. Copier kon die ongerustheid niet wegnemen, toen hij opmerkte dat de NS er alles aan zal doen om niet boven de toegestane 60 dB uit te komen. „Ook al moeten de geluidwerende schermen hoger worden dan de geplande anderhalve meter”, verzekerde hij.

Een bewoner beet hem onder applaus uit de zaal toe: „U gaat er bij voorbaat vanuit dat u daarvoor de

benodigde vergunningen en ontheffingen krijgt. U praat in uw eigen voordeel.”

Ook wat betreft de trillingen die de voorbijdenderende treinen zullen veroorzaken, bleef het forum vaag. „Er is in de hele wereld geen betrouwbare methode om trillingen in de omgeving van een spoorbaan te voorspellen. Daarom hebben we de meest ongunstige omstandigheden als uitgangspunt genomen”, aldus Copier. Enig hoongelach viel de NS-man ten deel.

Voor de aanleg van de spoorlijn (die overigens vanaf knooppunt Ressen net boven de kern Bemmel zal lopen en onder Angeren door richting Panterdensch Kanaal gaat) zullen huizen moeten verdwijnen. Eén op de Groenestraat, Diebelsestraat en Kraaijenstraat en vijf tot tien op de Boerenhoek. De eigenaren zullen volgens de NS schadeloos worden gesteld. Hetzelfde geldt, zo verzekerde Copier, voor mensen die grond kwijtraken.

„Die mensen worden er niet rijk van, maar ook niet armer. Maar het doet wel pijn.” Dat wisten de aanwezigen al.

Tot 24 juli kunnen schriftelijke bezwaren worden ingediend tegen (delen van) het plan op het adres Kneuterdijk 6 in Den Haag.

Uut de ouwe deus

Betuwelijn

Ok vur dit nummer van ons Kringblad ging ik wer es rommelen ien de ouwe deus, waor allich wat ien te vienden zou zien. Ik heb de Betuwelijn mar wer es vur de dag gehaold. Daorover zit zoveel ien de ouwe deus, da'j hōs niet wit over welk knipsel je iets zou kunnen schrijven. 't Is veul kommer en kwel ien die berichten en mar 'n inkeling is positief over die lijn.

Nou dat de bouw van de Betuwelijn aon zien end kum, kun je goed zien wat 'n aanslag d'r op 't Betuwse land gedaon is. 't Is niet alleen de nije spoorlijn die pien duut! As die d'r eenmaal lig, vil die niet ins zo heel erg op néver de snelweg. Nee, erger is dat er dwars dur de streek 'n betonnen muur lup: wel gin "Berlijnse", mar 'n Betuwse muur zogezeid van wel vier meter hoog op sommige plaotsen.

Toch heel wat anders as waor over gesproken wurd ien 't knipsel. Daor praoten ze nog over geluidsschermen van anderhalve meter. Wel efkes 'n verschil!

Ik meen gelezen te hebben dat de muur ontworpen is dur 'n kunstenaar, die al dat beton ziet as 'n natuurlijk element ien 't landschap! 't Is één grote uitdaging vur de graffiti kunstmakers: die hebben nou wer kilometers verse muur um op te spuiten. Wie geet dat straks schōnmaken en betaolen? De kosten zien al zo opgelopen! Toen ze mit 't plan begonnen wieren de kosten begroot op één miljard. lentussen is 't al vier en 'n half geworden.

As d'r dan toch geluidswering mot kommen, wurrum dan niet van die deurzichtige schermen, dan konden wij hier vandaon tenminste nog 'n bietje van ons afkieken en die trein zien rijen. Dur die muur is eigenlijk heel Nederland ien tweeën gesnejen. Je zou kunnen zeggen dat wij ienins ien Zuid-Nederland wonen.

Dezer dagen zien op de tv de verheuren van de 'verantwoordelijke personen' te volgen. Gaondeweg krieg je 'n akelig gevuul! De bevolking is flink bij de neus genomen en nor de minsen die waarschauwden dat 't gin goed plan was, wier niet geluusterd! Onze kamerleden hebben 'n bietje zitten slaopen en zo kon 't hele plan ons dur de belanghebbenden dur de strot geduwd worden.

Dat zoiets toch zomar kan ien dit land!

Maria Janssen

Wat doen we in onze verenigingsruimte?

Het is nu ruim een half jaar geleden, dat we onze lokalen in 'De Kinkel' in gebruik hebben genomen. Voorafgaand aan de officiële opening op 24 januari is enorm veel werk verricht om alles klaar te hebben en nog steeds wordt door vrijwilligers op dinsdagmorgen veel werk verzet in een heel gezellige sfeer. Op de wekelijkse openstelling op dinsdagavond is het echter nog te rustig in onze verenigingsruimte. Afgezien van de aanwezige bestuursleden komen slechts nu en dan enkele leden langs. En ook hebben we diverse belangstellenden over de vloer gehad, die geen lid waren. We vinden het prima dat mensen gewoon zomaar vrijblijvend rond komen kijken. Graag zelfs, we zijn ervoor!

Maar we hadden ook gehoopt en hopen nog steeds, dat er daarnaast mensen zouden zijn die het leuk en gezellig vinden om vanuit die nieuwe accommodatie, waar alle materiaal toegankelijk is en veel gereedschap beschikbaar, samen iets te doen, iets uit te zoeken, iets op te zetten of iets te bespreken. Dat kwam er nog niet van. Er toch zijn zo veel mogelijkheden. Wellicht zijn we in dat opzicht te ongeduldig en moet zoiets 'groeien'. Maar misschien helpt het als we hier wat meer concrete suggesties geven.

Komend jaar is het zestig jaar geleden dat Nederland bevrijd werd. We zouden daar graag aandacht aan willen besteden, bijvoorbeeld door het inrichten van een expositie. Mogelijk zijn er leden, die aan het opzetten daarvan willen meewerken. Daarbij kan gedacht worden aan het maken van selecties uit de bij de kring aanwezige spullen, het achterhalen van materiaal, foto's en verhalen bij mensen die het meemaakten. Uiteindelijk zouden daarmee de nodige tentoonstellingspanelen en vitrines kunnen worden opgetuigd. Hebt u hier wel idee in en vindt u het leuk om iets in elkaar te zetten waarmee niet alleen volwassen inwoners uit onze streek iets verteld kan worden over de oorlogsjaren in Bemmelen en omgeving, maar ook bijvoorbeeld de schooljeugd en de ouderen in het verzorgingshuis, praat er eens over met een van de bestuursleden.

Zusterverenigingen zoals de kringen van Huissen en Gendt organiseren regelmatig prachtige exposities over specifieke onderwerpen. Het blijken uitstekende gelegenheden om het vele verzamelde materiaal in een bepaalde samenhang te presenteren aan de plaatselijke gemeenschap. Het verenigingsleven, de school, de kerk, plaatselijke monumenten, verdwenen boerderijen, lokale middenstand, feestelijke gelegenheden, buurtschappen, verkeer en vervoer, etc. zijn onderwerpen waarvan veel materiaal beschikbaar is en waarmee toch menig expositie zou moeten zijn in te richten. Het kost zeker veel tijd en organisatietalent. Maar het is ook dankbaar werk en leerzaam. Iets voor u? Of mogelijk met een paar anderen samen?

Misschien zijn er leden, die het leuk vinden om het bestaande fotomateriaal te documenteren, om te proberen van (groeps)foto's de jaartallen, de precieze plaats en namen te achterhalen of bij foto's van gebouwen achtergrondinformatie te zoeken. In de loop van de tijd hebben we als kring vele foto's gekregen die nog beter gedocumenteerd zouden moeten worden. En er komen er nog steeds bij.

Een andere activiteit die opgepakt zou kunnen worden, is het inventariseren van perceelsnamen. Wellicht zijn die dan weer bruikbaar bij straatnaamgeving in nieuwe wijken. Maar vooral is het belangrijk, dat benamingen, die vaak niet op schrift staan, maar min of meer via overlevering behouden zijn gebleven, niet verloren gaan en waar mogelijk op hun herkomst onderzocht.

Bidprentjes kunnen ons veel vertellen over de overledene en zijn of haar familie. Ze zijn meestal voorzien van op de juiste wijze gespelde namen, de geboorte- en overlijdensdatum en een korte levensbeschrijving. Van die bidprentjes is een verzameling aan te leggen en door een nog te bedenken systeem toegankelijk te maken.

Door de industrialisatie verandert onze omgeving snel. Vele oude ambachten en beroepen zijn de laatste jaren verdwenen. Degenen die er als laatsten in een rij van soms vele generaties hun brood mee verdienden, behoren inmiddels tot de ouderen onder ons. Het vastleggen van hun verhalen is van groot belang om te voorkomen dat belangrijke elementen uit onze alledaagse geschiedenis voorgoed verloren gaan. Via de kring zouden we eens kunnen kijken hoe we dat meer gestructureerd aan zouden kunnen pakken.

Ooit is er een begin gemaakt met het in kaart brengen van boerderijen in onze dorpen. Nog niet zo lang geleden heeft u via de media kunnen vernemen dat het aantal boerderijen in Nederland sterk terugloopt. Ook hier zijn er veel verdwenen: de Betuwespoorlijn en de Waalsprong kostten in Ressen en Bemmelen weer een aantal respectabele boerderijen met een eeuwenoude geschiedenis de kop. Als we er een goede documentatie van willen opbouwen, waarmee we onze agrarische herkomst voor het nageslacht willen vastleggen, dan zou het ooit opgestarte initiatief eigenlijk nieuw leven ingeblazen moeten worden.

En zo zijn er nog veel meer onderwerpen te bedenken. U weet er misschien ook nog wel wat. Kom er eens mee, misschien wordt het wel wat. U kunt ons bereiken op de adressen achter in dit Kringblad vermeld. Of op dinsdagavond tussen 20.00 en 22.00 uur in onze huisvesting in 'De Kinkel'. Koffie of thee staat klaar. U bent altijd van harte welkom.

Het bestuur

Straatnamen in Bemmeler, Haalderen en Ressen

Flierenhofstraat

Gelezen het voorstel van Burgemeester en Wethouders d.d.12-8-1954 no. 2.07.152.2 betreffende de straatnaamgeving en het opnieuw nummeren van alle woningen en andere gebouwen in deze gemeente.

Zo begint besluit nummer 31 met als onderwerp straatnaamgeving. Precies 50 jaar geleden werd door de raad van de gemeente Bemmeler het besluit genomen om alle straten namen en nummers te geven. Tot dan toe was de gemeente verdeeld in wijken. Bemmeler was A, Haalderen B en ik meen Ressen C. Ik herinner mij ons eigen adres A255, nu Dorpsstraat 8.

Het besluit luidde als volgt:

- a. In te trekken alle vroegere met betrekking tot de straatnaamgeving en huisnummering genomen besluiten voor zover strijdig met dit besluit
- b. Alle woningen en andere gebouwen in deze gemeente straatsgewijze van een nieuwe nummering te voorzien
- c. Voor de wegen en straten in deze gemeente de hierna volgende namen vast te stellen met inachtneming van de voor iedere straat, weg of voetpad aangegeven begrenzing

Bij deze gelegenheid kreeg het Achterstraatje, dat zich achter het huis 'De Vlierenhof' afsplitste van de Dorpsstraat, de nieuwe naam Flierenhofstraat.

Uit de Katholieke Illustratie van de jaren dertig is deze foto met een stukje Achterstraat. Tussen de beide huizen door liep deze weg naar de Dorpsstraat.

In die tijd was het Achterstraatje een verbinding van de Dorpsstraat langs het huis 'De Klappenburg' naar de Leemkuilselaan. Tegenwoordig is het voorste deel van het vroegere Achterstraatje verworpen tot een smal voetpad, dat doodloopt op bedrijfsgebouwen.

'De Vlierenhof' is het woonhuis geweest van wijlen de heer Willem Jansen, in leven secretaris van de gemeente Bemmelen. Ten tijde van de nieuwe naamgeving woonde er de heer Arnold Jansen, de zoon van Willem en ook gemeentesecretaris. Punt c. uit het besluit werd als volgt omschreven: Vanaf de woning van de gemeentesecretaris mr. Arn. Jansen tot aan de Leemkuilselaan.

Bij latere uitbreidingen van Bemmelen werd in 1969 de Vlierenhofstraat verlengd tot aan de Sportlaan. Waarom de straatnaam met een 'F' geschreven wordt en niet met een 'V' zoals het huis is niet meer te achterhalen. Mogelijk is het gewoon een verschrijving geweest.

Maria Janssen

't Is historisch

De dove haas

Hent Speijers ging graag jagen, vooral in de winter, want dan zat hij wat ruimer in zijn tijd. Hij kwam echter maar zelden met geschoten wild terug. Het lukte hem wel regelmatig om een haas of konijn in het vizier te krijgen, maar raakschieten viel echt niet mee.

Op een winterdag kort na de oorlog was Teunis Spanbroek komen aanlopen bij Speijers. Teunis kwam daar vaak, want hij had er gedurende de oorlog ondergedoken gezeten. Hent was die dag van plan om eens te kijken of er wild te verschalken viel en Teunis werd gevraagd mee te gaan als drijver om het wild op te jagen, zodat Hent het afschieten kon.

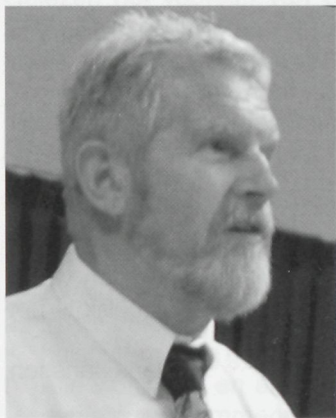
Op hun tocht kwamen ze op een gegeven moment in een weiland bij Bergerden terecht en daar zag Teunis een haas zitten met de lepels (oren) recht omhoog. "Daar zit er één," zei hij zachtjes en hij wees in de richting van de haas. Hent zag hem ook. Hij pakte zijn geweer, richtte en schoot. Maar de haas bleef rustig zitten zoals hij zat.

"Hent, schiet nog maar een keer," zei Teunis, "ik denk dat ie het nie geheurd hè!" Hent legde aan en voor de tweede keer knalde een schot. Toen rende de haas geschrokken, maar nog steeds ongedeerd, weg

Herman Roelofs

De Meidenkist

Verslag van de thema-avond van dinsdag 25 mei 2004

De Brabander Cees Prinsen was bij de Historische Kring Bemmelen op bezoek om het een en ander te vertellen over vroeger. Daarbij vertelde hij over zijn ouders en grootouders, die veel oude dingetjes gebruikten. Zo droeg Oma voor de oorlog een mof, waarin ze haar handen warm kon houden aan een mofkruikje. Als ze naar de kerk ging had ze een tasje bij zich, waarin zich een flesje Eau de Cologne, merk 4711, bevond. Verder kon je in dat tasje een rol Faam pepermunt aantreffen. Geen King ('Kwaliteit In Niets Geëvenaard'), want dat was een protestantse fabriek. Faam was goed katholiek. Verder een paar wilde kastanjes

tegen jicht en reumatiek, een scapulier, een soort amulet, een rozenkrans en een stukje schoolkrijt tegen eventueel maagzuur.

Op een dag, half maart 1944, kwam Dina bij Cees thuis werken als dienstmeid. Rond Kerstmis in het voorgaande jaar was ze met haar ouders wezen buurten, zeg maar solliciteren, bij de familie Prinsen en voordat Dina er erg in had was ze al verhuurd. De normale gang van zaken was, dat een meisje eerst, als ze daarvoor oud genoeg was, als meid ergens ging werken. Dat bleef ze dan doen, tot ze, na verkering, zover was dat ze trouwde en vervolgens moeder kon worden. Dina heeft veertien jaar gewerkt als meisje voor dag en nacht. Daarmee verdiende ze f 75,- per jaar plus kost en inwoning. Ondanks het verschil tussen mevrouw en de meid was de verhouding uitstekend en Dina was meer een extra kind in huis dan een dienstmeid. Ze hoorde helemaal bij het gezin. Zij had een goede post gevonden en moeder had er een grote dochter bij gekregen.

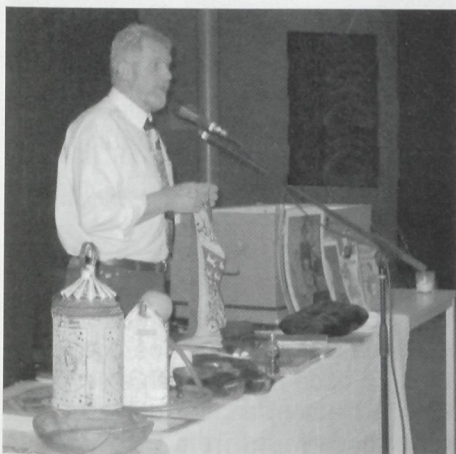
Ooit het 'standaardwerk over blijde verwachting, geboorte, babyverzorging en kleuteropvoeding'. Maar vele jaren later soms een garantie voor hilariteit. Cees Prinsen wist tijdens zijn lezing uitstekend de goede voorbeelden aan te halen.

Dina leerde veel over het huishouden in de praktijk – al doende. Maar ze las ook veel. Zo had ze een boekje over etiquette en gebruiken. Daarin stond bijvoorbeeld, dat je in de winter je voeten eens per twee weken moest wassen en in de zomer zelfs wekelijks. Indien nodig, stond er nog bij.

Ieder jaar werd Dina gevraagd, of ze weer een jaar verder wilde met de familie. Ze kreeg dan zelf de 'huurpenning', ook wel 'godspenning' of 'mee-penning' genoemd. Dat was een zilveren rijksdaalder, zo'n grote zilveren schijf van voor de oorlog. De vergoeding van f 75,- ging naar haar ouders.

Een dienstbode, die uit zichzelf ontslag nam, anders dan om te trouwen, kreeg nergens anders meer een aanstelling, want ze gold dan als niet betrouwbaar en ze kreeg dus ook geen goed getuigschrift mee. Dina bleef echter wel tot ze trouwde en kreeg van moeder Prinsen een grote doos mee, vol met allerlei babypulpetjes. Maar Dina zou daar geen gebruik van maken. Ze wilde toch graag alles nieuw kopen, want ze had goed gespaard. Ze had in de tijd als dienstmeid nauwelijks gelegenheid gehad om geld uit te geven.

Natuurlijk stond het Brabantse gezin Prinsen volop in de katholieke traditie. Voor elke vereniging was een Geestelijke Adviseur, of het nu was voor de R.K. Geitenfokvereniging of voor een retracecursus voor jonge mannen of jonge vrouwen, een geestelijke, vaak een pater, moest er bij zijn. Cees Prinsen liet meerdere foto's zien van dergelijke verenigingen, zowel voor jonge mannen als voor vrouwen.

Cees Prinsen vertelt hier over de zakdoek van de Geitenfokvereniging.

In de pauze konden mensen komen met voorwerpen, waarvan men niet wist, waartoe ze dienden. Er waren er maar twee: een zakflacon om in te spugen als het eens nodig was en er geen spuugbak in de buurt was, een uitvinding van Dr. Detweiler, en iets wat waarschijnlijk een sigarettenpijpje was van exotische herkomst uit rond 1920.

Voor de pauze had Cees van alles verteld aan de hand van voorwerpen en foto's, die door hem op de tafels waren uitgesteld. De titel van de lezing verwijst echter naar de kist waarin de meid, of de knecht, de persoonlijke spullen bewaarde, en die werd meegenomen als men ergens intern in dienst-

betrekking ging. Na de pauze werd deze 'Meidenkist' geopend. En daar kwam wat uit, aan spullen en verhalen! Laten we enkele voorbeelden geven.

Er waren voorbehoedsmiddelen, zoals de vrouwendouche. Die werd, inclusief tabletten, aan de deur verkocht. Er was een breischede, een houten, mooi bewerkt stokje met een gat er in, dat in de bovenste zoom van de rok kon worden gestoken en waar dan een breipen kon worden vastgezet. Men kon dan met alleen de rechterhand breien en had dus de linker over om iets anders te doen.

Er was een uniek soort lantaarn, een 'dodenlantaarn'. Die was geheel van metaal en er zaten gaten in. Die

werd gedurende drie dagen nadat iemand was overleden aan de deur gehangen met 's avonds een brandende kaars er in. Dan wisten marskramers en landlopers, dat ze dan niet welkom waren. De lantaarn hing aan de linkerkant van de deur, omdat de meeste deuren naar rechts opendraaiden.

Naast elkaar de dodenlantaarn en de vrouwendouche.

Op een dag was een zekere Adrianus van Daesdonk verdronken. Er was nooit een foto van hem gemaakt. Daar had de familie nu spijt van en daarom werd besloten alsnog een foto van hem te laten maken. Maar hoe doe je dat als iemand al overleden is. Toen heeft men de dode man op een stoel gezet met een stok in de hand (om hem overeind te houden) en hij kreeg zelfs een stukje sigaar in de hand om zo authentiek mogelijk te lijken: we zagen de foto..... Dergelijke 'post-mortem'-foto's werden wel vaker gemaakt, zeker toen fotograferen nog niet zo algemeen was.

Voor dienstboden was er een cursus. Daarvoor moest een meisje drie maanden intern op een kostschool, waarna ze vijftien maanden praktijkervaring moest opdoen. Dan kreeg ze een diploma als dienstbode. Elk bisdom had een eigen opleidingsinstituut. Gediplomeerde dienstboden kwamen meestal bij de zogenaamd betere kringen te werken. Ze kregen, als ze dan de dienst verlieten, een getuigschrift wegens goed werk of, na zoveel jaren een enkele keer een zilveren insigne.

Verder bevatte de kist een keur van kledingstukken: een kinderschortje, borstrokken, onderbroeken en zelfs de snelzeiker om snel een plasje te kunnen doen als het erg druk was.

Op de tafel lagen vele spullen uitgesteld: elk voorwerp goed voor een mooi verhaal.

De heer Cees Prinsen is bezig met het schrijven van een boek over knechten en dienstboden en hij vraagt ook overal waar hij zijn voordracht houdt, of er mensen zijn, die ervaringen hebben op dit gebied. Wie uit eigen ervaring leuke of minder leuke anekdotes kent, kan contact opnemen met de heer Prinsen. Zijn adres is bij het secretariaat bekend. Hij heeft inmiddels al meer dan tweehonderd reacties gekregen.

Niet alleen was er veel te zien, maar de heer Prinsen verstond de kunst om de mensen te boeien en nu en dan klaterde de lach op vanuit het publiek. De rond tachtig belangstellenden gingen dan ook met een voldaan gevoel naar huis.

Joop Verburg

Aanwinsten

Abusievelijk niet in het vorige Kringblad gemelde aanwinsten betreffen een gebruikte laserprinter en een, eveneens gebruikte, bascule. Sinds het vorige Kringblad uitkwam, ontvingen wij de volgende zaken: de voorzittershamer van toneelvereniging Inter Nos, een publicatie in verband met de 70^e verjaardag van Koning Willem III, bidprentjes en uitvaartboekjes, 2 houten drukletters, een dossier met krantenknipsels, notulen en kaarten uit 1995 inzake ruilverkaveling, Betuwelijn, Waalverlegging, etc., diverse bidprentjes en een informatiefolder van de parochie Haalderen. We hebben het met dank opgenomen in onze collectie.

Het bestuur

Een beetje geschiedenis met ansichten

Café Holland - Haalderen

In de verhalen die als basis dienen voor bijdragen in het Kringblad duiken soms plaatsen of namen op die nieuwsgierig maken en uitnodigen tot nader onderzoek, maar waarvan de daarbij verkregen informatie verder niet van belang is voor het betreffende artikel. Dat was bijvoorbeeld het geval met het café van Holland uit Haalderen dat in het artikel over ambulante handel wordt genoemd. We doken daar nog eens wat dieper in. Het is geen diepgaande studie geworden, maar toch willen we u de resultaten daarvan niet onthouden.

Op bovenstaande ansicht van Jo Reijmers, die in 1953 werd verstuurd, zien we rechts het café van Bernd Holland aan de Van der Mondeweg in Haalderen. Aan de overkant van de straat, dus op de hoek van de Ambachtstraat, staat -met rieten kap- nog het huis en de schuur van Dorus Huisman. Bernd Holland kwam uit Gendt. Hij was getrouwd met Marietje van den Berg, het enige (pleeg)kind van de familie Ten Westenend. Het café van Holland werd in 1950 nieuw in gebruik genomen. De naam Ten Westenend was echter al veel langer met een Haalders café verbonden. Dat café stond in de eerste helft van de vorige eeuw in de dijkafrit bij de Groenestraat. In de oorlog liep dit pand, evenals de omringende huizen, zoveel schade op dat herstel niet meer mogelijk was. Op zoek naar een afbeelding van dat café bood de ansichten-collectie van Jacques Janssen -zoals in het verleden al vaker- uitkomst. Er bleek een in 1919 verstuurde ansicht te bestaan van Café J. ten Westenend.

De voorgevel van het café stond naar Gendt gericht. Menig arbeider van de bovenste oven dronk hier op weg naar huis nog even een borreltje. Bij Ten Westenend kon je ook terecht voor 'koloniale waren, sigaren en sigaretten'.

Het café van Holland is na het overlijden van Bernd Holland overgegaan naar Jo Derksen en later diens zoon Tonnie. Naderhand waren er nog diverse

huurders. In het vroegere café van Holland is tegenwoordig een pizzeria en een café gevestigd; zie de foto hier naast. De kamers erboven worden verhuurd.

Met dank aan Jo Reijmers en Jacques Janssen voor het ter beschikking stellen van de ansichten en de heer en mevrouw Janssen-Verhagen voor de bijkomende informatie.

Gerard Sommers

Internet wetenswaardigheden

StamboomSurfPagina

Een zeer uitgebreide en overzichtelijke portal, met links over genealogie, geschiedenis, adel, archieven, heraldiek, genealogische naslagwerken, genealogische zoekmachines en met meer dan 2000 familienamen. Zie <http://www.stamboomsurfpagina.nl/>

Genlias – Overlijden Bemmell

Genlias, de website van de rijksarchieven en de regionale historische centra (zie <http://www.genlias.nl/>), bevat sinds kort gegevens van personen die in Bemmell overleden zijn. Het betreft de overlijdensregisters van de burgerlijke stand over de periode 1811-1942.

Geschiedenis in Gelderland

Op deze website vindt u informatie over alle herdenkingen en evenementen rond 60 jaar Market Garden. Daarnaast is uiteraard ook algemene informatie over de geschiedenis van Gelderland te vinden.

Zie <http://www.geschiedenisgelderland.nl/>

Toegang op Personen

Dit is een proefversie van de website van DIVA. Hier kunt u met één opdracht de belangrijkste databases met genealogische gegevens op internet raadplegen. Zie <http://top.archiefplein.nl>

Adri Stuart

Kalender 2005

De bestelronde voor de jaarkalender 2005 is afgesloten met ruim 700 bestelde exemplaren, vrijwel evenveel als in voorgaand jaar. Onze dank aan de kopers die daarmee de kring extra steunen. De dertiende jaarkalender bevat fraaie foto's van de kapel op de Heuvel, boerderij 'Den Heuvel', 'Buitenzorg', 'De Kinkelenburg' en die van nog negen andere interessante panden uit Haalderen, Ressen en Bemmell. De verspreiding begint, na de geplande oplevering door de drukker omstreeks midden oktober en loopt naar verwachting door tot begin december. Vergat u te bestellen, u kunt nog proberen bij onze secretaris een exemplaar te bemachtigen (0481-461603). Haast is wel geboden, aangezien slechts een beperkt aantal exemplaren boven de bestelde oplage beschikbaar zal zijn. De prijs: € 7,50.

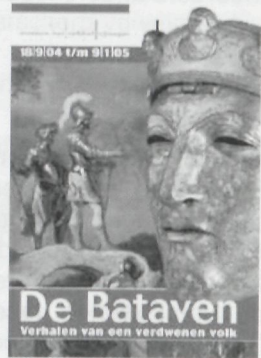
Het bestuur

Agenda

De Bataven - Verhalen van een verdwenen volk

Welk beeld hebben de Nederlanders tegenwoordig van de Bataven? Waren het oermensen, barbaren gehuld in een berenvel en gewapend met een knots? Of staan ze in beschaving veel dichterbij ons en zien we ze als onze voorouders? Voorouders waar we trots op zijn om hun krijgshaftige verzet tegen de Romeinen? In de overzichtstentoonstelling 'De Bataven' komen bezoekers in aanraking met een grote variatie aan beelden over de bewoners van Midden-Nederland aan het begin van onze jaartelling. Verhalen die de Romeinen hebben overgeleverd, voorstellingen die we ons in Nederland vanaf de 16^e eeuw tot nu hebben gevormd en beelden die vonden uit opgravingen oproepen. Op unieke wijze brengt het museum archeologische bodemvondsten samen met schilderijen van kunstenaars als Ferdinand Bol en Otto van Veen, oude boekwerken en prenten, maar ook cartoons, reclames over Batavusproducten en tekeningen van Fiep Westendorp. Museum Het Valkhof in Nijmegen is bij uitstek dé plaats voor een dergelijke, groots opgezette tentoonstelling. Hier lag immers 2000 jaar geleden het Oppidum Batavorum, de 'stad van de Bataven'.

De Bataven vormen één van de kernthema's in de vaderlandse geschiedenis. Volgens de overlevering trokken ze kort voor het begin van de jaartelling vanuit Duitsland naar het Nederlandse rivierengebied, de 'Betuwe'. In de 16e–18e eeuw leidde een sterke identificatie met de Bataven tot de 'Bataafse mythe' over een roemrijk nationaal verleden, die gestalte kreeg in historische en oudheidkundige geschriften, toneelstukken en gedichten, beeldende kunst en populaire cultuur. De naam is ook nu nog springlevend, getuige de vele verenigingen en bedrijven die de naam Bataven of Batavieren voeren.

De tentoonstelling 'De Bataven' is thematisch van opzet en behandelt zeven onderwerpen die in de antieke bronnen, de latere beeldvorming en in het moderne wetenschappelijke onderzoek telkens terugkeren: de komst van de Bataven naar Nederland; het verbond van de Bataven met de Romeinen; de Bataafse opstand; zeden en gewoonten van de Bataven (nederzettingen, begraafplaatsen, cultusplaatsen); de Bataven als krijgers: als leveranciers van hulptroepen van het Romeinse leger en van lijfwachten van de Romeinse keizers; beroemde Bataven zoals Julius Civilis en de topografie van Bataafs Nederland.

Bij de expositie verschijnt een rijk geïllustreerde publicatie waarin verschillende aspecten van het onderwerp uitvoerig worden behandeld door elf auteurs, zowel archeologen als historici en kunsthistorici (ca. 300 p.). De Bataven is een uitgave van BV Uitgeverij De Bataafsche Leeuw te Amsterdam (alleen verkrijgbaar in Museum Het Valkhof).

Paperback: € 32,50, gebonden uitgave: € 39,50.

De tentoonstelling loopt van 18 september t/m 9 januari 2005 in **Museum Het Valkhof, Kelfkensbos 59, Nijmegen, tel. 024-3608805**. Open: dinsdag t/m vrijdag 10-17, zaterdag, zon- en feestdagen: 12-17 uur. 1e woensdag van de maand gratis toegang. Internet: www.museumhetvalkhof.nl

Historische Kring Bemmel - openstelling

Na de zomerpauze is de kringhuisvesting weer open op de gebruikelijke tijdstippen: dinsdagochtend van 10-12 en dinsdagavond van 20-22 uur. In verband met de vereiste specialistische deskundigheid is Adri Stuart op iedere eerste dinsdagavond van de maand aanwezig voor vragen op het gebied van genealogie. Met vragen op het gebied van archeologie en beleid kunt u terecht bij Marc Kocken, die zal trachten daarvoor iedere derde dinsdag van de maand aanwezig te zijn. Verder zullen er altijd een of meerdere andere leden van het bestuur aanwezig zijn.

Boeken

Arnhem, ooggetuigenverslagen van de Slag om Arnhem

Elk jaar in september zijn ze er weer: de oud-strijders, de herdenkings-bijeenkomsten, de overzichten in de kranten en de lokale TV. Het is dit jaar 60 jaar geleden dat de Slag om Arnhem plaatsvond. In verband daarmee zijn er ook nu weer veel nieuwe boeken en heruitgaven verschenen waarin de verschillende facetten van die gebeurtenis worden belicht. Zo ook 'Arnhem', een volledig herziene uitgave van het boek van Martin Middlebrook.

Het gaat over een van de meest dramatische en slechtst voorbereide veldslagen van de geallieerden uit de Tweede Wereldoorlog. In een poging om een snelle beslissing te forceren is de operatie Market Garden in elkaar gezet. Alles ging echter verkeerd: de nederlaag was beschamend en verpletterend. Martin Middlebrook heeft de militaire acties van de Slag om Arnhem gereconstrueerd en voorzien van levendige commentaren van overlevenden. Zowel zij die meevochten, als inwoners van de streek die de slag van nabij hebben meegemaakt, komen aan het woord, verrijken zijn analyse en maken zijn reconstructie volledig.

Het oorspronkelijke boek verscheen naar aanleiding van de 50ste herdenking in 1994. De beschrijving van de voorbereiding, het verloop en het noodlottige resultaat van de gevechten van een aantal moedige mensen van de Britse 1ste Airborne Divisie in de omgeving van Oosterbeek en Arnhem, maar ook de andere betrokkenen zoals de militairen van de Poolse parachutebrigade, de RAF en de squadrons van de US komen aan de orde.

Hoe kon dat allemaal zo mislopen?

De landing in Normandië, met z'n enorme verliezen, was in een paar maanden omgebogen in een succesvol oprukken van een grote legermacht over een breed front. Na zo'n 300 kilometer begonnen de opmars te haperen. Het plan van Montgomery om over een smalle strook, kleinere troepen te laten penetreren in het bezette gebied, om daarmee essentiële bruggenhoofden in handen te krijgen en de Duitsers die in verwarring leken te zijn snel op de knieën te krijgen, was ambitieus. Het mislukte door het slecht aansluiten van de overige oprukkende legers en de te overbruggen grote afstanden. De logistiek (in oorlogen altijd een doorslaggevende factor) kwam in het gedrang waardoor de troepen hulpeloos werden afgeslacht of verdreven door snel gereorganiseerde Duitse troepen in de buurt.

Hoe moedig ook, de conclusie dat dit toch echt een brug te ver was, is vele malen uitgesproken en door Middlebrook's analyse haarscherp verwoord. Als oorzaken noemt hij onder andere:

- de onderschatting op topniveau van het herstellend vermogen van de Duitsers;
- het achterhouden van informatie of niet inlichten over belangrijke aanwezige Duitse troepen;
- het onvoldoende gebruik maken van het verrassingswapen van de luchtlandingstroepen, te ver weg van de belangrijke bruggen;
- het onttrekken van een deel van het materiële potentieel voor een verhuizing van een hoofdkwartier...

De gevolgen op het verdere verloop van WO II en de verhouding tussen de Russen en de geallieerden, na afloop van de oorlog, is achteraf gezien mede bepaald door deze mislukking. De Russen kregen een sterkere positie in Jalta en konden Berlijn en een groot deel van Duitsland in bezit nemen en brachten gedurende een groot aantal decennia de Oost-Europese landen onder hun invloedssfeer. Dit boek, geschreven als herdenkingsboek, wordt beschouwd als een goed leesbaar document dat, zowel voor iemand die nu eindelijk wel eens wat meer wil weten over die beroemde Slag om Arnhem, als voor de kenner die goed is ingevoerd, van waarde is.

Het boek is te koop bij Boekhandel Polman (€ 19,98).

Frans Polman

Advertenties 1929

Eerste Electriche Melkinrichting voor Bemmel en Omstreken

KARSTRAAT A 388

Handel in: MELK, BOTER, KAAS en EIEREN.
SLAGROOM, ROOM en MELK per glas verkrijgbaar.

Dagelijks voorhanden versche electrisch bereide Boter,
Kaas en Karnemelk.

Dagelijks bezorging aan huis van versche volle Melk.
Alles uitsluitend 1ste kwaliteit tegen concurrerende prijzen.

VERSCH EIEREN steeds voorhanden.

Opnamen en bestellingen worden zonder prijsverhooging aan huis bezorgd.
Voor prompte en nette bediening wordt steeds gezorgd.

Aanbevelend, **JOS. W. ROELOFS.**

KOOPT UW PETROLEUM

BIJ

H. VAN DER KEMP

TE BEMMEL — MOLENWEI

Aanbevolen adres bij KERMIS en ST. NICOLAAS

Electr. Melkinrichting „De Betuwe”

In: MELK, BOTER, KAAS EN EIEREN
Neemt proef met onze NATUURBOTER

Beleefd aanbevelend

GEBR. GAERTNER - BEMMEL

Historische Kring Bommel

Secretariaat: J. Verburg,
Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

Bankrekening: Rabobank Bommel 10.57.26.443

Internetadres: <http://go.to/historischekringbommel>

Samenstelling bestuur:

Tel: (0481-)

Drs. M.H.J.M. Kocken
(voorzitter/archeologie)

Franciscusstraat 14,
6681 VT Bommel.

465522

J. Verburg
(secretaris)

Teselaar 61,
6681 BE Bommel.

461603

G.J. Sommers
(penningmeester)

De Houtakker 1,
6681 CW Bommel.

464933

M.J.P. Janssen-v.Gelder
(documentatie)

Dorpsstraat 8,
6681 BN Bommel.

464349

A.B.P.M. Stuart
(genealogie)

Bakershoeve 106,
7326 DM Apeldoorn.

055-5410637

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers, Adri Stuart en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 12,00 per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50. Cadeaubonnen waarmee u familie, vrienden of bekenden een jaarlidmaatschap kunt schenken, zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

